

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

Тернопільський національний економічний університет

Юридичний факультет

Кафедра соціальної роботи

ТАТАРЧУК Ірина Романівна

**Теоретико-емпіричне обґрунтування
соціально-психологічного портрета студента**

Спеціальність: 8.13010201 – Соціальна робота

Спеціалізація – Соціальна робота

Магістерська робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студентка групи СР(м) – 51

І.Р. Татарчук

Науковий керівник:

завідувач кафедри соціальної роботи,

д.психол.н., професор Фурман А.В.

Магістерську роботу допущено до захисту:

«__» _____ 2012р.

Завідувач кафедри

_____ А.В.Фурман

ТЕРНОПІЛЬ - 2012

План

Розділ 1. Теоретико-методологічні підходи до створення соціально-психологічного портрета сучасного студента

1.1. Портрет як соціально-психологічна характеристика внутрішнього світу «Я» студента

1.2. Соціально-психологічний портрет сучасної молодої людини

Висновки до Розділу 1

Розділ 2. Теоретико - емпіричне обґрунтування становлення студента як повноцінної особистості

2.1. Становлення особистості студента у системі ціннісних орієнтацій

2.2. Професійне самовизначення та професійна адаптація молодих людей

Висновки до Розділу 2

Розділ 3. Соціально-психологічні портрети майбутніх соціальних працівників (на прикладі студентів спеціальності «Соціальна робота»)

3.1. Узагальнений соціальний-психологічний портрет ефективного соціального працівника.

3.2. Індивідуальні соціально-психологічні портрети майбутніх соціальних працівників

Висновки до Розділу 3

Висновки

Додатки

Список використаної літератури

Вступ

Актуальність теми дослідження. Розвиток демократичної держави вимагає створення якісно нової системи національної освіти з метою забезпечення відродження інтелектуального і духовного потенціалу українського народу.

Психолого-педагогічна наука сьогодні ще не дає таких обґрунтованих критеріїв, використання яких забезпечило б повне керівництво процесом формування особистості студента. В умовах реформування вітчизняної системи освіти особливої актуальності набуває проблема морально-психологічного розвитку юної особистості. Велика відповідальність за вирішення цього завдання покладається на школу та ВНЗ, адже вони є тими сходами, переступивши через які молода особа набуває права та обов'язку самостійно здійснювати свій життєвий вибір відповідно до сформованої системи морально-ціннісних орієнтацій [83].

Послаблення законодавчої системи, економічна напруженість у суспільстві викликає хвилю моральної деградації, порушення законів, намагання «знайти своє місце у суспільстві» та «утвердити себе». Очевидно, що такий тривожний стан вимагає доповнення системи заходів щодо формування навчальної активності та готовності молодих людей до освітньої діяльності засобами належного виховання і самовиховання, освіти і самоосвіти.

Різноманіття параметрів особистості майбутнього фахівця означає, що створити соціально-психологічний портрет студента не просто, оскільки потрібно забезпечити його цілісність. Проблема полягає у наданні системності соціально-психологічним рисам сучасного студентства, тобто таких його властивостей, які залучають його до активної взаємодії з іншими особистостями/діячами у просторі громадського суспільства і правової держави. Ось чому кожного студента слушно розглядати як активну складову

соціального життя, як свідомого громадянина і майбутнього професіонала водночас.

Сучасне суспільство потребує таких спеціалістів, які мають не тільки потрібні професійно важливі якості, а й такий особистісний потенціал, який дозволив би успішно працювати в умовах ринкових відносин, постійних інновацій, безперервного удосконалення й ускладнення соціальних структур. Приєднання України до Болонського процесу потребує розбудови вищої школи. Головним завданням стає формування у студентів навичок самостійної роботи, підготовка їх до подальшої професійної діяльності. Тому основним методом навчання є індивідуальна робота студентів при постійному супроводі з боку професорсько-викладацького складу, а також з боку психолога, роль котрого у ВНЗ істотно зростає. Вочевидь індивідуальна робота студентів пов'язана із розвитком їхніх особистісних, інтелектуальних та вольових якостей і рис [85].

Стан наукової розробки теми. У створенні соціально-психологічного портрета сучасного студента українські дослідники тісно спираються на опрацювання російських та зарубіжних соціологів і психологів. Серед таких досліджень на увагу заслуговують насамперед результати, отримані О. Куцом і А. Драчуком у ході соціологічних досліджень типологічних особливостей сучасного студентства [84], а також модель ціннісно-орієнтаційного портрета А.А.Фурмана [86], які повинні враховуватись під час навчання, фізичного виховання, культурологічної практики та в інших видах освітньої роботи у сучасному ВНЗ.

Проблема особистісного і професійного розвитку знаходилася і знаходиться в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б.Г.Ананьєв, Л.І.Анциферова, О.Г.Асмолов, Г.О.Балл, О.О.Бодальов, Л.І.Божович, Л.С.Виготський, Ж.П.Вірна, П.Я.Гальперін, О.В.Запорожець, О.Ф.Лазурський, О.М.Леонтєв, В.М.Мясищев, А.В.Петровський, К.К.Платонов, С.Л.Рубінштейн, А.В.Фурман, В.Д.Шадріков, Н.Ф.Шевченко,

Д.Б.Ельконін та ін.; А.Адлер, Ж.Піаже, К.Рождерс, З.Фройд, В.Штерн, Е.Еріксон, К.Юнг та ін.).

Розвиток особистості – процес, який продовжується протягом усього життя, змінюючись тільки за напрямком, інтенсивністю, характером та якістю (концепція “необмеженого розвитку” – Б.Г.Ананьєв, О.В.Брушлинський, О.В.Запорожець, Е.Еріксон та ін.). Від того, як протікає процес розвитку особистості у студентському віці, залежить якість її професійної підготовки та наступної професійної діяльності, що, своєю чергою, суттєво впливає на всі сфери життя суспільства та потребує певної реорганізації психологічної служби ВНЗ. Її метою повинна бути допомога студентам в усвідомленні своїх особистісних якостей, рефлексії, створення умов для розвитку кожної індивідуальності. Студентство, як відомо, особлива соціально-психологічна вікова категорія, що змістовно характеризується інтенсивним психічним і, зокрема, особистісним розвитком, який тісно пов'язаний з формуванням професійних якостей (В.П.Зінченко, Є.О.Клімов, К.Марелл, В.О.Моляко, К.К.Платонов, М.С.Пряжніков, В.В.Рибалка, В.Д.Шадріков та ін.).

Утвердження психокультурної зорієнтованої освіти, запровадження психологічної служби у ВНЗ є предметом обговорення багатьох науковців та управлінців в останні два десятиліття. Однак на сучасному етапі розвитку вищої освіти підкреслюється важливість нового підходу до визначення змісту, цілей, завдань і структури організації психологічної служби ВНЗ (С.П.Бочарова, І.В.Дубровіна, О.В.Землянська, Т.Л.Надвинична, А.В.Фурман та ін.). Це вимагає розробки системи психологічного супроводу студентів під час навчання. У сучасних розробках новий підхід розвивався в межах як акмеологічного напрямку (О.О.Бодальов, А.О.Деркач, А.А.Реан та ін.), так і аксіопсихологічного (З.С.Карпенко, А.А.Фурман, та ін.), що становить підвищений інтерес до нашої наукової роботи.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування підходів до створення соціально-психологічного портрета студента, визначення і прикладне використання викладачем соціально-психологічних портретів студентів для оптимізації їхньої освітньої діяльності.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретико-методологічні підходи до створення соціально-психологічного портрета сучасного студента;
2. Здійснити теоретико-емпіричне обґрунтування становлення студента як повноцінної особистості;
3. Подати узагальнений та індивідуальний портрети майбутніх соціальних працівників.

Об'єкт дослідження: особистість студента.

Предмет дослідження: портрет як соціально-психологічний образ Я особистості.

У процесі реалізації завдань дослідження використано такі **методи дослідження:** аналізу та синтезу, робота із статистичним матеріалом, типологізації, збору та аналізу соціологічної інформації, психологічної роботи з молоддю.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше на теоретико-методологічному рівні обґрунтування одержала модель соціально-психологічного портрета майбутніх фахівців соціогуманітарної сфери суспільства.

Практичне значення: сутнісно зводиться до двох варіантів: по-перше, на емпіричному рівні обґрунтована практико-зорієнтована схема створення соціально-психологічного портрета студента; по-друге, подані взірці індивідуальних соціально-психологічних портретів майбутніх соціальних працівників.

У результаті проведеного дослідження нами одержані такі **узагальнення:**

1. Формування соціально-психологічного портрета – складний процес у здійсненні професійної освітньої діяльності, тому що вимагає ґрунтовної характеристики внутрішнього світу «Я» студента. І на кожній його фазі виявляються нові особистісні властивості останнього й уточнюються вже виявлені. Основна функція названого портрета – не просто подати соціально-психологічну інформацію про особистість, а й допомогти їй виробляти ефективні життєві орієнтації, у тому числі й орієнтації у соціальному довіллі ВНЗ.

2. Становлення студента як повноцінної особистості головно відбувається шляхом професійного самовизначення і пов'язаного з ним розвитку професійно значущих якостей, особистісного самовизначення, котре центується довкола системи персоніфікованих ціннісних орієнтацій, власне психологічної адаптованості як внутрішнього прийняття – привласнення суспільно прийнятих соціальних норм і цінностей.

3. Узагальнений соціально-психологічний портрет студента уможливорює визначення загальних рис, якостей і характеристик студентів, що, своєю чергою, дає змогу різнобічно інтерпретувати особливості розвитку і функціонування різноманітних сфер їхньої особистості (когнітивної, мотиваційної, афективної, аксіопсихологічної). Тому для опису моделі майбутнього спеціаліста нами використані інваріанти побудови індивідуальних соціально-психологічних портретів майбутніх соціальних працівників.

Розділ 1 Теоретико-методологічні підходи до створення соціально-психологічного портрета студента

1.1 Портрет як соціально-психологічна характеристика внутрішнього світу «Я» студента

Портрет (франц. Portrait) - зображення чи опис людини чи групи людей; в образотворчому мистецтві один з жанрів (і окремих творів), в якому відтворюється образ будь-якої людської індивідуальності. Разом з зовнішньою схожістю портрет відображає духовний світ зображуваного людини (моделі), створює типовий образ представника народу, класу, епохи [2].

Портрет- загальна характеристика, сукупність характерних рис когонебудь [9].

Портрет покликаний правдиво розкривати духовну суть людини [3].

Леонтьєв так розуміє створення портрету [4] (рис 1). З поданого рисунка видно, що світ у його образі відображений неповно обмежено, вибірково й упереджено. З образу світу автор виділяє образ людини (моделі). Останній у свідомості автора трансформується залежно від особистісних сенсів і додатково заломлюється через систему обмежень. У результаті художник змальовує не світ, а образ світу, не людину, а її образ, котрий сформувався у його свідомості [5].

Процес створення художнього портрету можна розглядати символічно як створення соціально-психологічного портрета особистості. Тобто закарбовувати зовнішні риси і внутрішні якості людей.

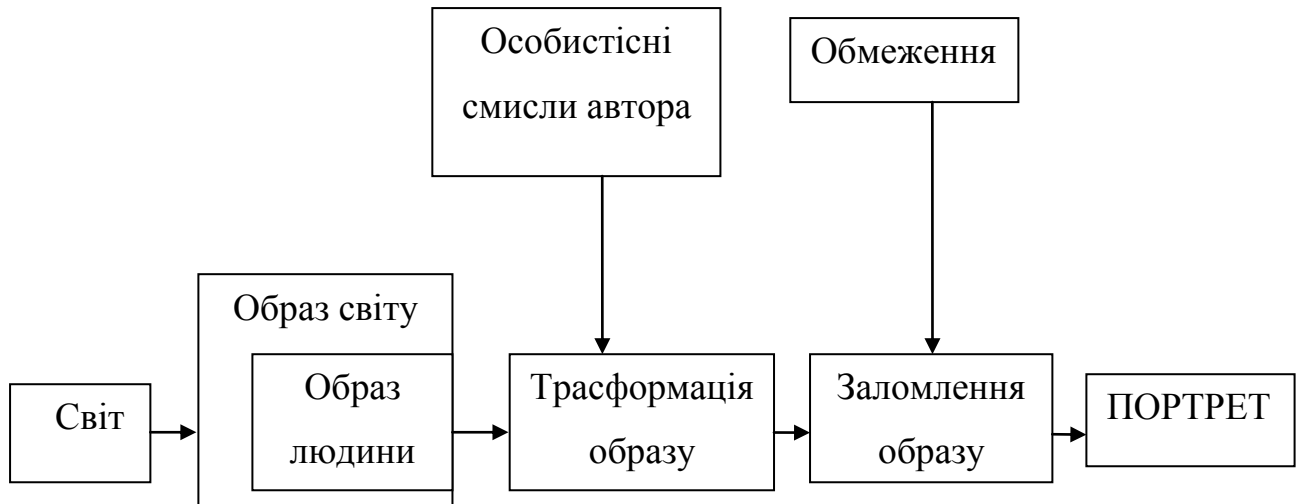

Рис.1 Процес створення портрету

Отож, основний смисл портрета (його суть і призначення) відповідає визначенню пам'ятника. Пам'ятник (у вузькому розумінні цього слова) – твір, створений для увічнення людей [6]. Енциклопедичний словник так визначає поняття «смысл»: 1) суть; 2) призначення; 3) цілісний зміст якогонебудь вислову, що не зводиться до значень складових його частин та елементів [6].

Портрет відображає індивідуальність моделі (людини), головню зовнішність та особливості особистості [5].

Є.Я. Басін говорить, що у будь-якому портреті наявна «автопортретність», тому що він зображує не тільки індивідуальність моделі, а й виражає індивідуальність особистості автора [7]. Тобто створення соціально-психологічного портрета особистості передбачає не тільки індивідуальні особливості досліджуваної людини, але й певні особливості автора. «Автопортретність» присутня в будь-якому портреті, як і моральна оцінка моделі, яка явно відчувається і надходить від особистості автора, - зазначає Г.В. Ельшевська [8].

Автопортретом є будь-який твір, а портрет створюється саме для зображення конкретної людини, і це його основне призначення [5].

Портрет – це соціально - психологічний образ (характеристика) внутрішнього світу людини. Образ - тип, характер, наочне представлення [9].

Психологічний портрет – це цілісний, у різній мірі формалізований та структурований спосіб представлення сукупності важливої психологічної та іншої інформації щодо особи чи групи осіб. Безпосередньою основою розробки психологічного портрету слугують уявлення про структуру особистості, особливості формування та розвитку підструктур особистості. Психологічний портрет включає в себе кілька постійних компонентів, на основі яких робляться висновки. Це темперамент, характер, здібності, спрямованість, інтелектуальність, емоційність, вольові якості, товариськість, самооцінка, рівень самоконтролю і здатність до групового взаємодії.

Складання соціально-психологічних портретів людей допоможе навчитися краще розбиратися в людях, проникати у їхній внутрішній світ, зрозуміти переживання людини. Створення соціально-психологічного портрета — це непростий і багатогранний процес [22].

Поняття образу в психології є одним з центральних, оскільки саме образи, відображаючи об'єктивну реальність, становлять зміст психіки об'єкта.

В тлумачному словнику за редакцією С. Ожегова [39] слово “образ” має шість значень: 1) вигляд; 2) в мистецтві – як узагальнене художнє відображення дійсності, виражене у формі конкретного індивідуального явища; 3) в художньому творі – тип, характер; 4) напрям чогось, спосіб; 5) у філософії – результат та ідеальне відображення предметів та явищ матеріального світу в свідомості людини; 6) ікона.

В словнику за редакцією Т. Єфремова [40] поняття “образ”, крім вищезазначених значень доповнюється ще такими визначеннями: 1) подібність когось, чогось, зображення; 2) живе, наочне уявлення про когось, щось, те, що являється в уяві; копія, відбиток у свідомості явищ об'єктивної

дійсності; 3) наглядне зображення якогось явища через інше, більш конкретне; порівняння.

Словник філологічних термінів і понять [38] поняття „образу” трактує у двох значеннях: 1) образ – це пізнавально-сміслова структура, яка виконує роль прозорого посередника. Вона є психічним еквівалентом пізнавального змісту і формою акту, завдяки якому даний акт відноситься до цього, а не іншого об’єкта, до цієї, а не іншої сторони об’єкта; 2) спосіб, за допомогою якого об’єкт, наданий у спостереженні, уяві, тобто наданий з певною наочністю. По-іншому поняття „образ” тлумачиться в Педагогічному словнику за редакцією В. Оконя [41]. У ньому образ визначається як зорове уявлення про певний об’єкт (ситуацію). Згідно психологічного словника [42], образ – суб’єктивний образ предметів навколишнього світу, обумовлений як ознаками, так і гіпотетичними конструктами.

Коли постає питання про образ, то природним є запитання: образ чого? Мається на увазі відношення образу до чогось іншого, до того, що прийнято називати оригіналом. Образ є відображенням будь-якого об’єкта, предмета чи події. Велике значення для розуміння сутності образу мають такі положення теорії відображення: а) відчуття є образ явищ зовнішнього світу і основне джерело знань; б) відчуття, як образ об’єктивної реальності, відображають те, що існує незалежно від свідомості людини; в) відчуття виступають як суб’єктивний образ; г) критерієм істинності відображення є практика.

Дослідження „Я-образу” набуває особливого значення в психологічній науці, оскільки ця проблема прямо пов’язується з проблемою виховання особистості як суб’єкта власної життєдіяльності.

Особистісний розвиток пов’язується з компетентністю у власному „Я”, в основі якого – здатність приймати оптимальні рішення стосовно себе на основі глибокого самопізнання, переживання інтегрованості. Глибинне пізнання сутності свого „Я” – процес творчий, його результатом є соціальна і

психологічна зрілість, відповідальність, здатність продуктивно вирішувати непрості проблеми, долати, зокрема, кризи життєвого шляху.

Уявлення особистості про себе є результатом діяльності її самосвідомості, що містить у собі усвідомлення своєї тотожності та власного „Я” як активного, діяльного начала в собі; усвідомлення своїх психічних властивостей і якостей; певну сукупність соціально-моральних позицій.

Структура „Я-образу” включає такі компоненти: когнітивний – уявлення про себе, образ своїх якостей, здібностей, зовнішності, соціальної значимості тощо; емоційно-ціннісний (самооцінка) – афективна оцінка уявлень про себе – самоповага, себелюбність, самоприниження; поведінковий – потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть викликатися „Я-образом” і самооцінкою. Їх спрямованість і ступінь виразності є значимим показником успішного становлення „Я-образу” юної особистості та її соціально-психологічної адаптованості.

Факторами, що впливають на формування тих чи інших особливостей „Я-образу” підростаючої особистості, є культура, в якій розвивається людина, соціально-економічна ситуація буття, вікові і статеві особливості особистості.

Зміст „Я-образу” складається з двох утворень: диференціюючої складової (її змістом є знання, які виокремлюють „Я” суб’єкта у порівнянні з іншими людьми, що надає відчуття власної унікальності, неповторності) та інтегруючої складової, або системи самоідентичності, яка містить знання про спільні риси і характеристики, котрі об’єднують особу з іншими людьми [10].

У багатьох дослідженнях розглядаються рівні сформованості „Я-образу” та ознаки їх прояву. Найпоширеніші такі підходи до вирішення цієї проблеми: рівень сформованості „Я-образу” визначається ступенем розвитку окремих його структурних компонентів (Р. Бернс, В. Столін, І. Кон) [12, 13, 14]; сформованість „Я-образу” підлітка визначається відповідно до розвитку

його особистісних якостей, наприклад, самооцінки, рівня домагань, самоповаги тощо (Л. Долинська, Н. Чепелева та ін.) [10].

„Я-образ”, на мою думку, є визначальним чинником, що скеровує діяльність і поведінку особистості. „Я-образ” - уявлення індивіда про себе, цінності, цілі.

Уявлення особистості про себе є результатом діяльності її самосвідомості, що містить у собі усвідомлення своєї тотожності та власного „Я” як активного, діяльного начала в собі; усвідомлення своїх психічних властивостей і якостей; певну сукупність соціально-моральних позицій [10].

За даними Д. Фельдштейна [11], в позиції „Я” зростаючої особистості акумулюється ступінь оволодіння соціальним досвідом відносно суспільства. Вчений виокремив два типи соціальних позицій: „Я в суспільстві” та „Я і суспільство”. Перша позиція ставить акцент на собі, відображаючи прагнення підростаючої особистості досягнути власний „Я-образ”; друга стосується усвідомлення себе як суб’єкта суспільних стосунків.

Рівні сформованості „Я-образу”, на думку М. Розенберга, слід визначати відповідно до ступеня: а) когнітивної складності та диференційованості, яка вимірюється кількістю усвідомлюваних особистістю власних якостей; б) суб’єктивної значимості для індивіда його „Я-образу”; в) цілісності, послідовності „Я-образу” – без наявності в ньому внутрішніх протиріч; 4) стійкості, стабільності „Я-образу” в часі [14].

Більш диференційований підхід про рівні сформованості „Я-образу” бачимо в концепції В. Століна [14]. Перший рівень пов’язаний із збідненими уявленнями про себе, недостатньою рефлексією, нездатністю абстрактно мислити. Другий свідчить про несформованість почуття власної ідентичності, низький рівень самоповаги, тривожність, синдром відчуження. Зміст „Я” студента слід вважати позитивним при його високій когнітивній складності та достатній емоційній насиченості. Тому, на думку В. Століна, психокорекція „Я-образу” студента має бути спрямована на „зміцнення або

вибудовування ним самим власної самосвідомості – оптимізації її роботи в цілому” [14].

Досліджуючи емоційний компонент „Я-образу”, Л. Вереїна [15] доходить висновку, що інтегративною основою емоційного компонента є інтерес як особистісна форма емоційного прийняття світу і себе самого. Л. Вереїна виокремлює такі структурні складові негативної емоційної орієнтації, як неприйняття себе, екстернальність, вимоги до інших про піклування, фрустрованість, страждання, страх відкидання.

Необхідно підкреслити, зазначає Н. Пастернак [16], що демонстровані „стереотипні”, буденні уявлення про власне „Я” жодним чином не можуть характеризувати саму особистість: реальне життя може бути насичене різними відчуттями і переживаннями, але вони не відображаються в уявленнях про власне „Я”.

Ці неповні уявлення про своє „Я” можуть датися взнаки тоді, коли людина зустрічається з проблемою, для вирішення якої необхідне краще знання своїх психологічних особливостей. Примітивність таких уявлень зумовлює „сліпоту” у баченні і розумінні реальних проблем і призводить до псевдорішень, зокрема, таких, як пошук винних у своїх невдачах. По-друге, збіднення „Я-образу”, зумовлене можливостями децентрації, може викликати появу комунікативних бар’єрів. Так, нездатність усвідомлювати свої психологічні проблеми і пов’язані з ними потреби призводить до труднощів у встановленні співвідношення між власними інтересами та інтересами інших людей. Саме тому в проблемно-конфліктній ситуації особистість обирає один із невеликого спектра крайніх поведінкових варіантів, наприклад, поступитися чи піти на конфлікт [1].

На думку Е. Цибух [17], проблематика адиктивної особистості проявляється у бракові позитивної Я-самопрезентації, розмитих межах свого „Я” (нечіткості у визначенні меж цього „Я”). Самооцінка залежної

особистості постійно перебуває в стані маятника: від повного самознецінювання до неадекватного „звеличення” свого „Я”.

Оскільки „Я” – це відображення самого себе, погляд зсередини, то у кожної особистості формується власний „Я-образ”. А. Маслоу, К. Роджерс, Р. Бернс [12, 18] вважають пріоритетом самої особистості вибір дій і вчинків, самовизначення і формування себе. Вони зосереджують увагу на усвідомленні і розвиткові внутрішніх сил особистості, її емоціях, відносинах, переконаннях, цінностях, сприйняттях і проблемах. Ставлення до світу і оточуючих, здатність приймати самостійні рішення, чинити вільні і відповідальні дії визначаються характером уявлень індивіда про себе. У зв’язку з цим формування адекватного „Я-образу” вважається одним з найважливіших завдань у процесі розвитку гармонійної особистості.

Онтогенетичний аналіз становлення та розвитку „Я-образу” показує, що, починаючи з підліткового віку, ця психоструктура несе функціональне навантаження в самовихованні особистості. Вона сприяє здійсненню вибору способів самовиховання, формуванню моральних критеріїв ставлення особистості до цілей і завдань самовиховання. „Я-образ” опосередковує перехід особистості до самовиховання, виступає детермінантою особистісного і професійного самовизначення, виражає високий рівень саморегуляції особистості [1].

Говорячи про „Я-образ” як узагальнений механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, М. Боришевський підкреслює його роль у забезпеченні почуття ідентичності, самототожності людини. Саме почуття ідентичності уявлень про себе протягом більш чи менш тривалих життєвих періодів дозволяє людині усвідомити необхідні рамки між „Я” і „не-Я”, що є важливим моментом, з яким пов’язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особиста відповідальність, обов’язок, почуття соціальної причетності, зіставлення власних бажань з інтересами оточення. Крім того, почуття ідентичності образу „Я” імпліцитно містить у собі можливість

усвідомлення індивідом змін, які відбуваються в ньому самому, що виражає діалектичну єдність таких протилежностей, як мінливість і сталість [19].

Досліджуючи шляхи впливу „Я-образу” на активність суб’єкта, В. Сафін [20] виокремлює п’ять основних функцій цієї психоструктури: самоствердження, самосхвалення, самооцінку, саморегуляцію, самоспонування. Формування в дитини здатності усвідомлювати свої „хочу”, „можу”, „маю”, „потрібно” в процесі прийняття значущих для неї рішень і організацію на цій основі своєї поведінки автор вважає початком свідомого самовизначення особистості як суб’єкта життєдіяльності.

Розкриваючи механізм взаємодії „внутрішнього” і „зовнішнього”, Л. Виготський [21] показує, що індивід формує внутрішній світ шляхом засвоєння, інтеріоризації історично сформованих форм і видів соціальної діяльності і, у свою чергу, екстеріоризує свої психічні процеси. При цьому будь-яка інформація не переходить прямо в реальність психічну, а співвідноситься з соціальним значенням та особистісним смислом. Отже, „соціальне” й „індивідуальне”, які можуть здатися протилежностями, виявляються пов’язаними одне з одним генетично і функціонально”.

В будь-якому разі, коли ми говоримо про внутрішній світ, ми стикаємось з дуже серйозними загадками, і однією з них є загадка духовного. Дух є цілковитою реальністю, якщо ми говоримо про особистість, її внутрішній світ. Говорити про особистість і не говорити про дух було не правильно. А саме духовне є суттєвим атрибутом особистості і, як таке, повинно вивчатись позитивною наукою. Дух відрізняє людину від усієї живої природи, що робить її історію, може продовжитись, народити цінність, народити ідеальне, може вчинити попри біологічні потреби. І це істота, яка тягнеться до любові, до мистецтва, до моральності.

Л.І. Божович [23] говорила про переживання як про один з елементів внутрішнього світу і дуже важливу складову. Вона і складає зміст душевного життя, внутрішнього життя людини. Дійсно, ці питання дуже тендітні, тонкі,

але ми не одержимо ніколи відповіді про єство особистості, якщо сміливо не будемо вивчати все, що є в людині. Наука повинна відкривати: якщо ми маємо проблему, то повинні її вирішувати.

Якщо в цілому говорити про внутрішній світ як структуру особистості, слід сказати про механізми його виникнення, про тенденцію виявлятися, виражатися, а вираження є лінією розвитку особистості. Вираження внутрішнього через зовнішнє за О.Ф. Лосєвим [24] є сутнісною ознакою життя людини. Потрібно шукати в особистості виразний рух, виразні слова, виразні дії тому, що внутрішнє існує, як не дивно, тому, що воно виражається. Виражається ж воно через переживання, стани, дії, через слова. Якщо внутрішній світ не буде виражатися, він не існуватиме.

Коли формується внутрішнє, воно одразу змінюється; це формування є водночас і розвиток. Говорячи про вираз думки, то виражаючись (втілюючись), вона «тягне» за собою іншу думку, сама уточнюється, ускладнюється або спрощується. Вона завжди змінюється. Тобто вираз внутрішнього завжди приводить до його ж зміни [25].

Ось тому і виходить, що не можна говорити слідом за Виготським [26] однозначно, що особистість виникає тоді, коли вона усвідомлює наявність у себе внутрішнього світу, тобто стає особою для себе. Для того, щоб це відбулось, це внутрішнє вже повинно бути. Воно повинно виражатися, інакше ніяк і нікому буде його усвідомити, воно не розвиватиметься.

Тому потрібно шукати початок онтогенезу набагато «нижче» (раніше), тому що інакше виникає розрив єдиного руху. Якби не було внутрішнього спочатку, воно б не виражалось, і, значить, - воно б не формувалось. Тобто внутрішнє в особистості є завжди, а мова йде про розвиток – ускладнення [25].

В аналізі внутрішнього світу людини чільне місце посідає переживання, яке виступає центральним компонентом того, що ми називаємо внутрішнім світом особистості, і в психології цей феномен вивчався

достатньо довго і дуже по-різному. Традиційно переживання трактується як синонім емоційної реакції. Це, ніби проживання особистістю якихось несприятливих ситуацій.

Переживання слід розглядати як перенесення чого-небудь в живий стан, тобто переведення події, якогось відчуття, предмета, що оточують людину, в стан живого сприйняття, в стан живого ставлення. Тобто, процес переживання являє собою, фактично, репрезентацію свідомості того, що відбувається в оточуючому світі, або в біологічному тілі, або «всередині» самої особистості [25].

О.М. Леонтьєв [27] писав, що свідомість людини пристрасна. Але що стосується образу, то послідовність подій є не такою, що людина спочатку будує образ, а потім його переживає. Насправді, побудова образу, сам образ і його переживання – це, в цілому, є одне і те ж саме. Образ неможливий без переживання. Образ не переживається, ми будуємо образ після і в процесі переживання. А взагалі-то, в часі це просто одночасний акт.

Важливою складовою внутрішнього світу людини є інтенції. Все, що об'єднується під поняттям рушійних сил, джерел активності, джерел розвитку, в науці називають мотивами, потребами, схильностями, інстинктами. Ця складова психіки, складова особистості повинна розглядатись як компонент внутрішнього світу. Початковим компонентом мотиваційно-потребової, інтенціональної сфери особистості є постійний, стабільний, динамічний, енергетичний стан, який називається потребою. Це є деякий носій, енергетично ємний, деяка сила, яка забезпечує рух, існування живої істоти взагалі, і робить його впорядкованим, передбаченим і безкінечно існуючим, тим, що розвивається. В цілому інтенція починає переживатись, коли виникає потреба. Тобто ось цей осередок заповнюється, і тоді виникає переживання [25].

1.2 Соціально-психологічний портрет сучасної молоді людини

Характер людини найкраще розкривається тоді, коли вона дає оцінку характеру іншої людини.

Жан Поль, німецький письменник

В психологічному портреті, студент як людина певного віку і як особа характеризується з психологічної сторони, яка є єдністю психологічних процесів, станів і властивостей особи. Головне в психологічній стороні - психічні властивості (спрямованість, темперамент, характер, здібності), від яких залежить протікання психічних процесів, виникнення психічних станів, прояв психічних утворень. Проте, вивчаючи конкретного студента, треба враховувати разом з тим особливості кожного даного індивіда, його психічних процесів і станів.

Взагалі, сприяти особовому і професійному становленню студентів можливо лише спираючись на знання особливостей їх самосвідомості, мотивації і інших індивідуальних проявів. Чинники, що визначають соціально-психологічний портрет студента можна розділити на дві категорії: перша категорія, це ті, з якими студент прийшов у навчальний заклад. Їх тільки можна брати до уваги, але управляти ними не можливо. Друга категорія, це ті чинники, мотиви, які з'являються в процесі навчання. Ними можна управляти, їх можна формувати. До першої категорії можна віднести: рівень підготовки, систему цінностей, відношення до навчання, інформованість про реалії професії, уявлення про професійне майбутнє.

В зміст образу "ідеального" студента зазвичай включають індивідуально-психологічні особливості особи і особливості професійної ролі майбутнього фахівця, що відносяться до наступних сфер особи: міжособово-соціальної, морально-етичної, дієво-практичної, когнітивно-пізнавальної, потребно-мотиваційної, емоційно-вольової.

Найбільша питома вага відводиться міжособово-соціальної сфери особи. Мабуть, соціальні відносини, що склалися навколо студентів, несприятливі для підтримки їх відчуття своєї приналежності до тієї або іншої соціальної групи. І це вельми песимістичний результат, особливо, якщо пригадати роботи Е. Еріксона про позитивну і негативну сторону ідентичності, в яких отримані результати відповідають більше негативному напрямку формування ідентичності. Невипадковим в цьому контексті є і те, що в ході побудови психологічного портрету студента, у останніх спостерігаються проблеми при описі та актуалізації своїх уявлень про себе.

Студентський вік – це період становлення і стабілізації характеру, найбільш активного розвитку етичних і естетичних відчуттів, оволодіння повним комплексом соціальних ролей дорослої людини: громадянських, професійно-трудова та ін. Саме у цей період виявляється «економічна активність», під якою демографи розуміють включення людини у самостійну виробничу діяльність, початок трудової біографії. Студентські роки також відрізняються інтенсивними перетворенням мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, формуванням спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією, тому саме цей вік стає центральним періодом становлення характеру та інтелекту. Взагалі, студентський вік характеризується досягненням найвищих, «пікових» результатів, що базуються на всіх попередніх процесах біологічного, психологічного, соціального розвитку [30].

Характерною межею морального розвитку в цьому віці є посилення свідомих мотивів поведінки. Помітно зміцнюються ті якості, яких не вистачало повною мірою у старших класах загальноосвітньої школи, - цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самостійність, ініціатива, уміння володіти собою. Підвищується інтерес до моральних проблем (мети, способу життя, обов'язку, любові, вірності тощо). Традиційно найбільш

важливим у житті сучасні студенти вважають здоров'я рідних і близьких (92,8%), сімейно благополуччя (87,7%), справжніх друзів (83,4%), впевненість у собі (82,5%), самореалізацію (71,5%), якісну освіту (71,0%) тощо. Водночас на передні позиції вийшли такі цінності, як впевненість у майбутньому (68,3%), власна незалежність (57,6%), комфортабельне житло (55,2%), правдива інформація про події у країні та світі (44,7%) [32].

Разом з тим фахівці в галузі вікової психології і фізіології вказують, що здатність людини до свідомої регуляції своєї поведінки у 17-19 років розвинена не повною мірою. Трапляються невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки своїх вчинків, в основі яких можуть бути не завжди гідні мотиви. Це вік безкорисливих жертв і повної самовіддачі, разом з тим у поведінці молоді спостерігаються і негативні прояви. Тільки 11,4% опитаних студентів серед якостей, що необхідні сьогодні людині, визначили скромність та помірність у запитах, а готовність поступитися своїм благополуччям заради суспільного блага – 6,6%. Високу моральність у сучасному житті вважають необхідною тільки 12,4% [31].

Необхідно зазначити, що одна з особливостей віку полягає в усвідомленні своєї індивідуальності, у становленні самосвідомості. На питання «Ким ви відчуваєте себе в першу чергу?» 63,6% відповіли «особистістю», 58,2% - «студентом», 24,0% - громадянином України, 19,0% - представником молоді, 3,6% - європейцем. Основним змістом кризи цього віку є криза ідентичності [32].

Соціокультурний підхід розглядає студентство як сукупність носіїв значень, символів і правил, що розподілені між групами і колективами і впливають на дії людей. Поза соціокультурним компонентом відносини між людьми у сфері освіти втрачають свою життєву силу, перетворюються на беззмістовну абстракцію; без нього неможливий аналіз освіти, виявлення її суті, розуміння місця і ролі освітньої діяльності.

Під впливом постійних трансформацій, в умовах постмодерністської ситуації у соціокультурному середовищі у сучасних студентів виробляється нове ставлення до освіти: вони вимагають навчання у дусі «plug-and-play», часто не мають звички і бажання вчитися системно, слідуючи підручникам. Вони швидше схильні до навчання у формі участі й експериментування.

У постмодерністському суспільстві достатньо типовою і поширеною є фігура «яппі», що позначає студента, молодого професіонала, який проживає у місті. Це представник середніх верств населення, що насолоджується всіма благами цивілізації, без «інтелігентських комплексів». Ще поширенішою є фігура «зомбі» - запрограмованої істоти без особистісних якостей, не здатної до самостійного мислення. Така людина живе одним днем, головний стимул для неї – професійний і фінансовий успіх за всяку ціну.

Сучасне українське студентство є прямим породженням глобальних впливів, мінливих соціальних умов, постмодерністських ситуацій, що характеризується невизначеністю, «розмитістю» цінностей, недовірою до науки, відсутністю глибоких світоглядних підстав тощо. Особиста думка і споживчий інтерес в умовах постмодерну набагато сильніше впливають на формування ціннісної системи і практику повсякденних рішень, ніж такі традиційне цінності, як наука і релігія [31].

У цілому нинішня студентська молодь стратифікована на групи, що відрізняються інтелектуальними і моральними параметрами. Вся сукупність сучасних студентів досить явно розділяється на три групи:

1) студенти, зорієнтовані на освіту як на професію; для них інтерес майбутньої роботи, бажання реалізувати себе в ній – найголовніше. Решта всіх чинників для них менш значуща. У цій групі близько третини студентів;

2) студенти, які зорієнтовані на бізнес (близько 26% від загальної кількості опитаних); для них освіта виступає інструментом (або можливою стартовою сходинкою) для того, щоб надалі спробувати створити власну

справу, зайнятися торгівлею тощо; до своєї професії вони ставляться менш зацікавлено, ніж перша група;

3) студенти, яких, з одного боку, можна назвати такими, що не «визначилися», з іншого – пригніченими різними проблемами особистого, побутового плану; для них освіта і професія не становлять того інтересу, що характерний для перших двох груп; на перший план у них виходять побутові, особисті, житлові, сімейні проблеми [33].

Особистісна рефлексія – це також механізм актуалізації самосвідомості, акт співвіднесення власної поведінки із соціальними очікуваннями, коли індивід визначається стосовно конкретних явищ, сфер діяльності, окремих людей, норм і правил поведінки, цінностей, власне, будь-чого. Вміння свідомо оцінювати події реального життя, що насамперед полягає в аналізі її змісту, суттєво впливає на зміст діяльнісної саморегуляції, а відтак й на актуальні соціальні відносини. Отож, під час особистісного становлення значущим є відрефлексоване ставлення до умов і засобів життєдіяльності через індивідуалізовані смисли, у яких передусім співіснують мета і мотиви пошукової активності людини. Особистісна рефлексія як психологічне новоутворення спричиняє кардинальне переосмислення та перебудову змісту свідомості, діяльності, поведінки та спілкування, забезпечуючи якісно нові горизонти психічного життя особистості. Водночас дозрівання механізмів особистісної рефлексії стимулює самоаналіз, формування волі, становлення особистісної зрілості, вагомо впливає на розвиток творчих можливостей особистості [69].

У багатьох студентів існують проблеми особистісного і професійного розвитку, пов'язані з адекватністю самооцінки, тривожністю, невротичними розладами, самоставленням, вольовим самоконтролем і мотивацією досягнень, з можливістю психологічної близькості з іншою людиною, почуттям громадянського обов'язку, з розумінням важливості розвитку себе

не тільки як вузького спеціаліста, а і як особистості, а також з усвідомленням важливості особистісних і психологічних аспектів саморозвитку [33].

Які ж типові молодіжні прояви викликало сьогодні? Чим не схожі нинішні студенти на своїх попередників?

Молодь - це специфічна соціально-демографічна група суспільства, яка є неоднорідною, має внутрішню диференціацію, визначається особливостями діяльності, способу життя, динамічністю, інноваційним потенціалом. Проблема диференціації молоді є досить актуальна у наш час. Крім того загальним фактом є те, що соціальний портрет сучасної української молоді дійсно суперечливий та мозаїчний. Не можна чітко окреслити певне коло інтересів та пріоритетів, яке було б спільним для усіх представників молоді.

Власне, під час написання цього підрозділу, перше, що прийшло на думку - це не досить приємний, загалом інертний та, певною мірою, анархічно настроєний підліток, котрий найвищим своїм пріоритетом ставить задоволення власних максималістичних та, здебільшого, гормональних потреб та бажань. Але не слід судити і вірити зовнішності, і рівняти усіх під один шаблон. Сучасна молодь настільки різноманітна що це дає змогу трішки порівняти її представників та скласти багаторівневий соціально-психологічний портрет сучасної молоді:

1 – це люди дуже запальні, гарячі, котрих завжди переповнюють ідеї, котрі намагаються себе будь-що і будь-де реалізувати, котрі просто горять при роботі з чимось і заражають цим відчуттям інших. Часто, це досить ерудовані, креативні, творчі юнаки і дівчата, котрі ані дня не можуть прожити хоча б без ковтка творчості нехай навіть і оберненої на буденні справи.

2 – окрема категорія молоді, це люди, які належать до різних молодіжних субкультур, коло захоплень яких є досить специфічним і у великій мірі впливає і на соціально-психологічний портрет цих людей. Знову ж таки, навіть представники однієї й тієї ж субкультури у багатьох речах можуть бути дуже відмінні одне від одного. Це стосується різних аспектів

сприйняття молодими людьми сутності певної субкультури, їх відношення до окремих психологічних чи просто смакових питань, ставлення до себе та навколишнього світу тощо.

3 - Багатьом підліткам та молодим людям властивий загострений юнацький максималізм, хворобливе перенасичення, особливо емоційне, переживання певних ситуацій, що часто призводить до різного роду депресій (у деяких представників цей стан може тривати роками), апатій, похмурості. Певна категорія молоді в більшості випадків зводить все до суїциду – як до самогубства, так і просто до самокаліцтва чи ж показового різання вен, причому у той спосіб, який не призведе до смерті, але залишить добре видимий слід для загального споглядання або ж для власної максималістичної егоїстичної втіхи.

Так, є в нас дуже емоційна молодь, є дуже депресуюча, є анархічно налаштована. Власне, скільки субкультур, стільки й певних відрізняючих нюансів, як у порівнянні один з одним, так і всередині самих спільнот чи субкультур.

4 - Є також молодь, яка є якими націоналістами, яка палко співпереживає та турбується про долю та стан своєї держави і завжди готова прийти на допомогу і відстояти певні ідеали, котрі, на їхню думку, були б більш раціональними та дієвими для покращення економічного, політичного, культурного, соціального та інших становищ у країні. Вони підтримують процеси формування демократичної незалежної держави, підтримують процес відродження України.

5 - Є молодь, котра жадає навчатись, котра намагається увібрати у себе усі можливі знання, котра хоче бути самодостатньою, реалізувати себе, активно шукає своє місце в світі, прагне своїми силами забезпечити власне життя.

6 - Ну, звісно, є й ті, хто просто інертно до всього ставиться і пливе за течією.

Неможливо перерахувати усі тонкощі і особливості нашої чудової молоді. Так, трапляються «гнилі фрукти», бувають грубі, аморальні, брутальні, невиховані персонажі, але загалом... ми – просто молодь, завжди різнобічна і неповторна!

Соціально-психологічний портрет сучасного студента визначається, насамперед, статусом студентства в умовах становлення ринкової економіки, трансформації всіх сфер суспільного життя в Україні. Незважаючи на всі негаразди, протягом останніх років вища школа в Україні, на відміну від інших ланок освіти, не тільки не скоротила своїх обсягів, а навпаки, збільшила. Реалізується ступенева вища освіта (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст і магістр). Поряд із цим в Україні зберігаються такі негативні тенденції на ринку праці як безробіття (особливо серед молоді) і проблема працевлаштування молодих фахівців. Соціальне становлення студентської молоді визначається також матеріальними чинниками. Хоча більшість студентів утримують батьки, треба констатувати, що багатьох можна віднести до категорії бідних і зубожілих.

Типовою стратегією в студентському середовищі, як і в суспільстві загалом, стає «стратегія виживання», орієнтація на вирішення нагальних потреб існування. Багато студентів вимушені поєднувати (а то й заміщати) професійне навчання з пошуком засобів для існування та оплати самого навчання. Нерідко сфера їхньої трудової діяльності дуже віддалена від майбутнього фаху, який опановується.

Попри всі ці проблеми і труднощі, нинішнє покоління студентів має безперечні переваги перед своїми попередниками у виборі форми навчання (денна (очна), вечірня, заочна й дистанційна, екстернат), змісту освіти (вибіркові навчальні дисципліни, факультативні заняття, індивідуальний навчальний план студента, індивідуальний графік навчального процесу тощо). Вони мають відкритий доступ до різних джерел інформації, у т. ч. до сучасних інформаційних технологій, зокрема мережі Internet.

До чинників, які визначають соціально-психологічний портрет сучасного студента належать:

1. Рівень підготовки, система цінностей, ставлення до навчання, поінформованість про вузівські реалії, уявлення про професійне майбутнє та інше, тобто те, з чим студент приходить до вищої школи і впливати на що можна лише опосередковано.

2. Організація навчального процесу у вищій школі, рівень викладання, тип взаємин викладача зі студентами та інші чинники, які проявляються в процесі навчання та якими можна управляти.

Процес вибору професії, навчання у ВНЗ для багатьох студентів став більш прагматичним, цілеспрямованим, що відповідає тим соціально-економічним і політичним змінам, ціннісним трансформаціям, які відбуваються в українському суспільстві. Цінність вищої освіти як самостійного соціального феномену, який має соціокультурну, особистісну і статусну привабливість, відступила на другий план. Водночас відбуваються певні зміни в системі цінностей молоді щодо роботи і професії. Для молоді важливішими стають такі ознаки: висока оплата праці, цікава робота, можливість досягти професійної майстерності, а також виявляти ініціативу. Прагматичніший підхід молодих людей виявляється також у поглядах на різні аспекти професійної діяльності. Пріоритетними стають зручні години роботи, тривала відпустка, відповідність змісту діяльності своїм здібностям тощо. Хоча вища освіта й не розглядається єдиною передумовою досягнення всього цього, однак і не заперечується її значення та роль у професійній кар'єрі [34].

За рівнем професійної спрямованості М. І. Дьяченко, Л. А. Кандилович [35] розглядають таку типологію студентів:

Перший тип – студенти з позитивною професійною спрямованістю, яка зберігається протягом усього періоду навчання. Вона обумовлена чітким уявленням про майбутню професію. Орієнтація в професійній сфері

пов'язана з привабливістю змісту фаху, його відповідністю власним здібностям, високою соціальною значущістю. Ці студенти характеризуються високим рівнем активності.

Другий тип – студенти, які остаточно ще не визначилися у своєму ставленні до професії. Здебільшого вибір фаху не має чітко вираженої професійної мотивації, інформація про професію поверхова. Головна орієнтація у професійній сфері пов'язана з соціальними можливостями, що надаються професією, із широким застосуванням спеціальності та перспективою успішної професійної кар'єри. Для більшості студентів цієї групи прийнятним є компроміс між негативним (або індиферентним) ставленням до професії та продовженням навчання у ВНЗ. Через це їхня активність характеризується непостійністю, чергуванням спадів і підйомів.

Третій тип – студенти з негативним ставленням до професії. Мотивація вибору обумовлена переважно загальноновизнаними в суспільстві цінностями вищої освіти. Рівень їх уявлень про професію низький. У фаховій сфері приваблює матеріальна винагорода, соціальні можливості, що надаються професією (можливість працювати в місті, тривала відпустка тощо). Показники активності невисокі й дуже нестійкі.

Залежно від ставлення студентів до професійного навчання і громадської роботи, за їх соціальною активністю та позанавчальними інтересами можна виокремити такі групи (або типи) студентів:

1 тип: Студенти, яким притаманний комплексний підхід до мети та завдань професійного навчання. Вони мають широкі пізнавальні інтереси, допитливі, ініціативні, успішно навчаються з усіх предметів. Багато читають додаткової літератури, самі активно шукають нові аргументи, додаткові обґрунтування, порівнюють інформацію і знаходять істину, зацікавлено обмінюються думками з товаришами, перевіряють достовірність своїх знань.

Студент такого типу має орієнтацію на широку спеціалізацію, на різнобічну глибоку професійну підготовку. Він бере активну участь у роботі

наукових гуртків або навіть проводить наукові дослідження разом із викладачем. Ці студенти активні в громадській роботі, знаходять час для відвідання театру й музею, зайняття спортом тощо.

2 тип: Студенти, які чітко орієнтуються на вузьку спеціалізацію. Хоча пізнавальна діяльність студента й виходить за межі навчальної програми, проте на відміну від першого типу, якому притаманне подолання рамок навчальної програми нібито в ширину, то цей вихід здійснюється в глибину. Для цієї групи студентів притаманне цілеспрямоване, вибіркоче набуття лише тих знань, умінь і навичок, які необхідні (на їх думку) для майбутньої професійної діяльності. Ці студенти добре й відмінно навчаються з предметів, що пов'язані з їхньою спеціальністю, не виявляючи при цьому належного інтересу до суміжних наук і дисциплін.

Система духовних запитів студента звужена рамками професійних інтересів і тими, які перебувають поблизу них.

3 тип: Цю групу складають студенти ледарі та нероби. До вищої школи вони прийшли за вимогою батьків, «за компанію» з товаришем або щоб не йти працювати чи служити в армії. Сфера їх інтересів міститься за межами навчально-професійної діяльності. До навчання ставляться байдуже, постійно пропускають заняття, мають «хвости». Якщо їм допомагають товариші (батьки або викладачі), то часто дотягують до отримання диплому.

У психологічній літературі є також і інша типологія студентів. Так, наприклад, В. Т. Лісовський [35] виділяє такі типи студентів: «Гармонійний», «Професіонал», «Академік», «Організатор громадської роботи», «Любитель мистецтва», а також «Старанний», «Середняк», «Розчарований», «Ледар», «Творчий», «Богемний» (Табл.1).

Таблиця 1. Типологія студентів за В.Т. Лісовським

Тип	Характеристика
1	2

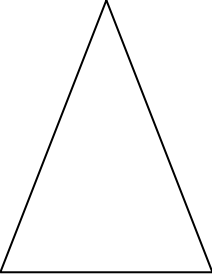
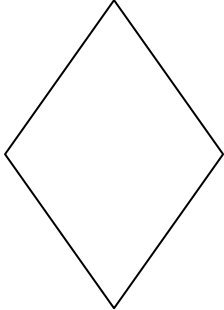
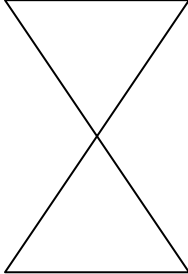
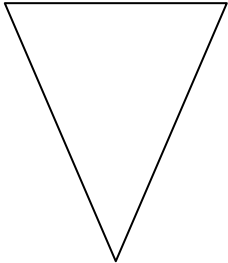
<p>"Гармонійний"</p>	<p>Спеціальність обрав свідомо. Відмінно навчається. Займається науковою роботою. Громадський активіст. Глибоко і серйозно цікавиться літературою і мистецтвом, розвинений, культурний, комунікабельний, займається спортом. Чесний, порядний, нетерпимий до недоліків. Добрий і надійний товариш. Користується авторитетом у колективі.</p>
<p>"Розчарований"</p>	<p>Як правило, здібний, але обрана спеціальність виявилася для нього малопривабливою. Проте впевнений, що навчання треба завершити. Старається навчатися добре, хоча задоволення від навчання не отримує. Прагне ствердити себе в хобі, мистецтві, спорті.</p>
<p>"Лідер"</p>	<p>Навчається, як правило, слабо, за принципом "найменшої затрати сил". Але повністю задоволений собою. Про своє професійне покликання всерйоз не задумується. У науково-дослідній і громадській роботі участі не бере. У студентській групі до нього</p>

	<p>ставляться як до "баласту". Інколи намагається злукавити, скористатися шпаргалкою, пристосуватися. Коло інтересів в основному в сфері дозвілля</p>
<p>"Творчий"</p>	<p>Йому властивий творчий підхід до будь-якої справи — навчання, громадської роботи, дозвілля. Заняття, де необхідні посидючість, акуратність, виконавська дисципліна, його не захоплюють. Тому навчається, як правило, нерівно, за принципом "мені це цікаво" чи "мені це нецікаво". Займаючись науково-дослідною роботою, шукає власне оригінальне розв'язання проблем, не рахуючись із думкою визнаних авторитетів.</p>
<p>"Богемний"</p>	<p>Як правило, успішно навчається на так званих престижних факультетах, з висока ставиться до студентів, які оволодівають масовими професіями. Прагне до лідерства серед собі подібних, до інших студентів ставиться зневажливо. "Про все" трохи чув, хоча знання його вибіркові. У сфері мистецтва</p>

	цікавиться головним чином "модними" течіями. Завжди має "свою думку", відмінну від думки маси. Завсідник кафе, модних дискотек.
--	---

Окремі автори приводять типологію сучасних студентів у жартівливій формі [36] (Рис.1).

Рис.1 Типологія студентів (за Лозницею В.С.)

			
З гострим розумом і посидючий (відмінник)	З гострим розумом, але не посидючий (вчиться добре)	Тупий, але посидючий (вчиться задовільно)	Тупий і непосидючий (вчиться незадовільно)

А які типи студентів бачать самі студенти у своєму студентському середовищі? Ось одна така типологія, яку розробили студенти щодо самих себе:

Відмінники - «зубрили» – ті, хто постійно відвідують заняття і через наполегливу працю (не завжди раціонально організовану) добиваються гарних результатів. Вони дуже дисципліновані, а тому з них часто обирають «старост».

Відмінники - «розумні» – ті, хто володіють високим інтелектом, великою шкільною базою і своїми запитаннями можуть поставити деяких

викладачів у складне становище. Дехто з них вважає: «Навіщо відвідувати кожне заняття, адже ми й так розумні». Взагалі навчаються за принципом «усього потроху».

Студенти - «трудівники» – ті, хто постійно навчається, але з огляду на їх розумові здібності їхнім успіхам у навчанні не позаздриш.

«Випадкові» – це контингент різноманітний: дівчата, які бажають стати дипломованими дружинами; юнаки, що «косять від армії»; хулігани, яких батьки «всунули» до університету, аби вони хоча чимось займались. Вони після закінчення ВНЗ переважно працюють не за спеціальністю і т. п.

Студент – «трутень» – той, хто живе за рахунок інших, використовує чужі знання, матеріал (конспекти, контрольні роботи тощо) як власний; нікому не допомагає, але сам постійно потребує допомоги; здебільшого невдячно «використовує» інших.

Отже, при роботі зі студентами потрібно враховувати закономірності та психологічні механізми особистісного їх розвитку, які зумовлені як своєрідністю соціальної ситуації розвитку студентства, так і основними психологічними особливостями юнацького віку. Викладачеві потрібно безумовно «приймати» кожну особистість студента в її неповторному вияві та визнавати за ним право власного вибору [36].

Соціальна активність є безумовно важливим елементом самореалізації молоді. Це не просто активність у суспільстві, а активність, що має суспільно корисну спрямованість. Соціальна активність – це якість особистості, що проявляється в різних видах суспільно значущої діяльності, яка має складну структуру та включає потреби, мотиви, інтереси, настанови, тощо.

Гармонійна соціально активна особистість повинна ввібрати в себе такі складові:

- вільна особистість: високий рівень самосвідомості, громадянська відповідальність, почуття власної гідності, самоповага, самодисципліна,

чесність, орієнтування в духовних цінностях життя, самостійність у прийнятті рішень і відповідальність, вільний вибір змісту життєдіяльності;

- гуманна особистість: милосердя, доброта, здатність до співчуття, альтруїзм, терпимість, скромність, прагнення до миру, добросусідства, розуміння цінності людського життя;

- духовна особистість: потреба в пізнанні і самопізнанні, у красі, рефлексії, спілкуванні, пошуку сенсу життя, автономія внутрішнього світу, цілісність;

- творча особистість: розвиток здібностей і задатків, потреба в науковій та творчій діяльності, знання, умінні, навички, інтелект, інтуїція, життєтворчість;

- практична особистість: знання основ економіки, працелюбність, хазяйновитість, володіння іноземними мовами, знання релігійних та народних звичаїв, здоровий спосіб життя, фізичне загартування (у здоровому тілі – здоровий дух), естетичний смак, гарні манери тощо;

- високопрофесійна особистість: ерудиція, компетентність, підприємливість, конкурентоспроможність, управлінські якості, комунікабельність, здатність до творчого професійного мислення, знання історії, культури народів тощо.

Соціальна активність - це інтегральна характеристика особистості, що включає:

- соціальні якості (світобачення, освіченість, дисциплінованість, організованість, відповідальність, працелюбство, ініціативність, самостійність, колективізм, конкурентоспроможність тощо);

- психологічні якості (розвинений інтелект, вольові акти, розумові потреби, комунікативні вміння тощо);

- фізичні якості (міцне здоров'я, здоровий спосіб життя тощо) [37].

Висновки до Розділу 1

У цілому нинішня модель ідеального студента — це молода людина з добрими інтелектуальними, духовно-культурними і моральними здібностями і потенціями, яка має схильність та інтерес до науки і спроможна самостійно, творчо, продуктивно мислити. На жаль, нинішні реалії не завжди сприяють зростанню інтелектуальних можливостей студентів, розвитку почуттєвої сфери, диверсифікації схем мислення. Внаслідок зниження якості підготовки у секундарній ланці освіти значна частина студентів недостатньо ерудована, малоінтелігентна, з недостатньо сформованим почуттям відповідальності, працелюбності й самовимогливості.

Дійсно, сучасне покоління студентів, що виросло у специфічних умовах постмодерністської епохи, приходить у вищий навчальний заклад зі своїми особливостями і запитамі. Для того, щоб ця молодь змогла набути необхідних компенсацій, оволодіти інтелектуальними і соціальними навичками, затребуваними на ринку праці і в сучасному суспільстві, необхідно усвідомити ці її характерні особливості і переглянути методи і зміст вищої освіти, змінити саму атмосферу навчання, з тим щоб якомога більше сприяти успіху студентів.

Образ не є якимось моментальним знімком об'єкта, предмета чи події. Його формування – складний процес, що розгортається в часі, в ході якого відображення стає все більш і більш адекватним об'єкту, предмету чи події, що відображаються. І на кожній його фазі виявляються нові властивості предмета й уточнюються вже виявлені. Основна функція „Я-образу” полягає в тому, щоб не просто дати індивідові відповідні відомості про себе, а допомогти виробляти ефективні життєві орієнтації, у тому числі й орієнтації в соціальному середовищі. Ці функції є важливим фактором детермінації процесу самовизначення особистості.

Розділ 2 Теоретико-емпіричне обґрунтування становлення студента як повноцінної особистості

2.1. Становлення особистості студента у системі ціннісних орієнтацій

Однією з актуальних проблем сучасної психологічної науки є проблема ціннісних орієнтацій молоді. Ця тема достатньо складна, включає дослідження ряду аспектів, а саме: вікові психологічні особливості молоді, соціологічні проблеми освіти і виховання, вплив колективу, сім'ї та інше. Події 80-90-х років ХХ століття, розпад СРСР, проголошення і розбудова незалежної України не могли не вплинути не тільки на економічні та політичні відносини, а й на систему цінностей. Минуле отримало якісно нову оцінку: виявилось, що безліч людей протягом тривалого часу віддавали свої знання, енергію, навіть інколи саме життя заради примарної мети. Таким чином, дослідження системи цінностей та ціннісних орієнтацій особистості, груп, соціальних верств в нових історичних умовах є дуже важливим, так як дозволяє науково керувати соціальними, соціально-психологічними процесами в суспільстві. Молоді, в тому числі студентській, належить особлива роль у суспільстві, адже саме її представники сьогодні - це керівники держав, урядів, науковці, економісти, юристи і т. д. - те покоління, яке буде творити історію завтра. І тому від того, якими є цінності і ціннісні орієнтації сучасної молоді, залежить її майбутнє і майбутнє суспільства в цілому. Тому дослідження цієї проблеми є дуже актуальним на сучасному етапі. В умовах певної кризи соціальних ідеалів, зневіри частини населення у оптимістичні перспективи для України і світу в цілому дуже важливим є виховання молоді на засадах тих суспільно-корисних цінностей, які є загальнозначущими, вічними, неперехідними - Добро, Благо, Любов. В умовах існування складних глобальних проблем одним із основних

принципів життєдіяльності кожної особистості має стати гуманізм. Саме він повинен бути стрижнем ціннісних орієнтацій особистості в сучасному світі.

Цінність - це значимість чого-небудь на відміну від існування об'єкта чи його якісних характеристик. Поняття "цінність" стало предметом широких теоретичних досліджень (особливо в 60-70-ті роки) багатьох наук - філософії, соціології, психології, педагогіки, естетики, етики, політики та ін. В філософії, чи в її спеціальному розділі, що займається проблемою цінностей, - аксіології - це область, що розглядає об'єктивну дійсність і відношення до неї людини, в соціології - це проблема загальносоціальних регулятивних механізмів, де цінності суспільства розглядаються як складові суспільної свідомості і культури, що виконують по відношенню до особистості нормативні функції, в соціальній психології - це сфера дослідження соціалізації індивіда, його адаптації до групових норм і вимог, а в загальній психології - вивчення вищих мотиваційних структур життєдіяльності.

Для реалізації потреб і інтересів мають бути відповідні об'єкти (цінності). Це предмети навколишньої дійсності, явища природи й життя, продукти діяльності й виробництва, матеріальні й духовні блага, соціальні факти й історичні події, суспільні процеси, фундаментальні поняття, моральні норми, закони, заборони, принципи, ідеали, ідеї тощо. Особистість критично оцінює, аналізує і сприймає їх як позитивні чи негативні для себе, корисні чи ні, як такі, що задовольнятимуть чи не задовольнятимуть її конкретні потреби. Якщо в них можуть бути реалізовані ці потреби, вони виступають для людини життєво значущими, цінними [44].

Процес становлення соціальної зрілості молоді, вибір нею життєвого шляху відбуваються у всіх основних сферах життєдіяльності особи, реалізуючись за допомогою навчання і виховання, засвоєння і перетворення досвіду старших поколінь. Основними соціально-психологічними регуляторами цього процесу і одночасно показниками

положення молоді в суспільстві і в структурі історичного процесу розвитку виступають ціннісні орієнтації, соціальні норми і установки. Вони визначають тип свідомості, характер діяльності, специфіку проблем, потреб, інтересів, очікувань молоді, типові зразки поведінки. Молодість — це шлях в майбутнє, який вибирає сама людина. Вибір майбутнього, його планування — характерна риса молодого віку; він не був би таким привабливим, якби людина наперед знала, що з ним буде завтра, через місяць, через рік. У віковій психології молодість характеризується як період формування стійкої системи цінностей, становлення самосвідомості і формування соціального статусу особи. Свідомість молодої людини володіє особливою сприйнятливістю, здатністю переробляти і засвоювати величезний потік інформації. У цей період розвиваються критичність мислення, прагнення дати власну оцінку різним явищам, пошук аргументації, оригінального рішення. Разом з тим в цьому віці ще зберігаються деякі установки і стереотипи, властиві попередньому віку. Це пов'язано з тим, що період активної ціннісно-творчої діяльності стикається у молодої людини з обмеженим характером практичної, творчої діяльності, неповною включеністю молодої людини в систему суспільних відносин. Соціальна зрілість є цілісністю усвідомлення і реалізації в діяльності особи її основних соціальних і психологічних якостей і властивостей.

Ймовірно, багато помилок у вихованні молоді визначаються тим, що ми прагнемо вирішувати окремі питання (професійної підготовки, моральної стійкості, вміння дотримуватися законів і інші), не сформувавши головного: вміння розмірковувати над непростими проблемами сучасного життя і діяти в ній, орієнтуючись на загальнолюдські цінності і своє власне вдосконалення.

Поняття «ціннісні орієнтації» з'явилося в літературі в результаті досліджень, що виконувались на стику різних наук. Б. Ананьєв, зокрема, відзначав, що ціннісні орієнтації – це своєрідний центр, у якому сходяться пошуки соціологів, соціальних психологів і психологів [45]. Очевидно, що

саме цим і обумовлюється різноманітність його визначень. Та все ж більшість дослідників віддає перевагу такій інтерпретації: «Ціннісні орієнтації – це, насамперед, надання переваги чи заперечення певних смислів як засад життєорганізації і (не)готовність поводитись згідно з ними. Ціннісні орієнтації, отже, визначають загальне спрямування інтересів особистості; ієрархію індивідуальних переваг і взірців; цільову й мотиваційну програми; рівень домагань і престижних переваг; уявлень про те, що має бути, і механізми селекції за критеріями значимості; міру готовності й рішучості (через вольові компоненти) через реалізацію власного «проекту» життя» [46].

В соціально-психологічних дослідженнях ціннісні орієнтації часто аналізуються у зв'язку з життєдіяльністю особистості, її статусу в соціальній структурі суспільства [47], у зв'язку з формуванням ціннісного ставлення та професійної спрямованості [48], у зв'язку з духовними [49], політичними, соціально-економічними трансформаціями [47; 50].

Та все ж проблема формування, функціонування та особливостей психологічної структури ціннісних орієнтацій як цілісного утворення особистості залишається маловивченою.

Численні дослідження засвідчують досить складну, багатокomпонентну структуру феномена ціннісних орієнтацій. Так, В. Ядов на вищому диспозиційному рівні припускає крім ціннісних орієнтацій ще й виокремлення «життєвих принципів та концепцій життя» [51]. М. Казакіна, аналізуючи зміст ціннісних орієнтацій школярів як компонентів їх життєдіяльності, виокремлює різні форми активності особистості: мотиви і вчинки, життєві цілі, самооцінку, моральні ідеали, реальну поведінку, ті чи інші способи участі у різних видах діяльності, основні життєві відносини тощо [52]. Таким чином, різні елементи ціннісних орієнтацій становлять, з одного боку, «етапи усвідомлення особистістю системи цінностей, яка існує поза нею, і перетворення їх під впливом цілої низки факторів на систему внутріособистісної соціальної орієнтації, а з іншого боку – відображають

структурний ієрархічний характер системи цінностей, яка оточує особистість» [53].

Проблема формування цінностей молоді людини у процесі її навчання є однією з найактуальніших в умовах розбудови та інтеграції Української держави до європейського простору. Сучасне суспільство орієнтується на виховання творчої, ініціативної особистості, яка має активну життєву та громадянську позицію. Концепція національного виховання головною метою розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України визначає наповнення її «гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток людини й відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави» [54].

Аналіз проблеми формування цінностей студентів у навчальному процесі доцільно проводити у контексті концептуальних засад педагогічної науки, запропонованих О. Сухомлинською: «Сучасні цінності – актуальна ідеологічна, ідейна проблема, проблема формування світогляду, що виступає інтегративною основою діяльності як окремого індивіда, так і будь-якої малої чи великої соціальної групи, колективу, нації, зрештою, всього людства» [55].

У результаті дослідження Е. Научитель змалював ціннісно-орієнтаційний портрет студента I курсу ВНЗ. Це людина, для якої головне в житті – здоров'я (63% респондентів), гарні друзі (40%), впевненість у собі (39%), любов (36%), свобода (22%), матеріально забезпечене життя (21%), розвиток (19%), цікава робота (18%). Разом із тим, 32% студентів вважають, що робити із творчості та розваг мету існування просто не достойно [65].

Отже, проблема цінностей продовжує досліджуватися сучасними науковцями. Проте, сьогодні в період економічної і політичної нестабільності в Україні і в світі, потрібний постійний моніторинг ієрархії особистісних

цінностей молоді, адже саме від неї залежатиме перспектива розвитку суспільства. Дослідження (2008 р.), в якому взяли участь магістри різних факультетів Бердянського державного педагогічного університету (в кількості 30 осіб віком від 24 до 27 років) [66] показало реальну картину тому, що молодь вже має певний життєвий і трудовий досвід, професію, багато хто – власну сім'ю, а незабаром саме вони поповнять лави викладачів вищої школи і самі стануть носіями соціальних норм та ідеалів. Цінності розташувалися наступним чином (табл. 2).

Таблиця 2

Особистісні абсолютні, “вічні”, соціальні цінності сучасної молоді

№ за рейтингом	Цінність	Індекс за 10-бальною шкалою	Кількість виборів із 30 можливих
1	Любов	6,70	26
2	Правда	5,10	21
3	Доброта	4,30	20
4	Чесність	4,00	20
5	Справедливість	3,75	20
6	Мудрість	3,60	18
7	Віра	3,30	18
8	Оберіг життя	3,25	20
9	Гідність	2,70	15
10	Надія	2,45	18
11	Милосердя	2,35	15
12	Щирість	2,20	11
13	Прощення	2,15	17

14	Свобода	1,95	12
15	Благородство	1,75	13
16	Нетерпимість до зла	1,45	9
17	Сумління	1,35	9
18	Краса	1,25	9
19	Великодушність	1,05	11

На перше місце серед вічних цінностей (6,7 б.) молодь поставила “любов”, причому підкреслено в широкому розумінні, маючи на увазі кохання як її складову частину. Наведемо деякі обґрунтування вибору:

- Любов – найвища життєва цінність людини, задля якої людина існує.

- Без любові я не уявляю свого життя, вона наповнює його сенсом.

- Любов – бо це почуття вічне і прекрасне, без нього не може бути життя, все навколо було б сірим і моторошним.

- Без любові до будь-чого неможливо творити і, взагалі, існувати. Якщо з самого початку починати якесь діло без любові, то і результати будуть невтішні.

- Любов спонукає особистість до самовдосконалення, дозволяє поглянути на себе очима інших людей.

- Любити – означає без останку жертвувати собою заради іншої людини або справи і бачити зворотній результат у такій любові.

- Любов є основою для формування усіх інших цінностей. Любов надихає, вселяє віру у найкраще, дає надію, робить людину великодушною.

- Любов вічна і всесильна. Любов – не пристрасть, не жага, не самолюбство.

- Без любові не буде навколо краси, поваги, чистих почуттів, сім'ї, дітей. Також є любов до Батьківщини, природи тощо. Без цього світ не буде існувати.

- Я вважаю, що тільки любов врятує наш прагматичний і жорстокий світ.

Серед вічних цінностей друге місце посіла “правда” (5,1 б.). В розумінні магістрів – це аргументи і факти без усіляких об’єктивних чи суб’єктивних викривлень. Обґрунтування вибору:

- На основі правди люди будують свої стосунки, не можна жити в брехні.

- “Краще гірка правда, ніж солодка брехня”. Не терплю брехні, адже це недовіра і неповага до оточуючих.

Наступні за рейтингом цінності в межах 4-3 балів (4,3 б. – 3,25 б.) названо такі: “доброта”, “чесність”, “справедливість”, “мудрість”, “віра”, “оберіг життя”. Свій вибір молодь обґрунтовує наступним чином:

- До усіх треба ставитися добре. Якщо буде доброта у моєму сімейному колі, то буде добро на усій землі.

- Саме доброта породжує милосердя.

- Чесність допомагає людям у порядному житті.

- Поважаю в людях чесність, тоді й ставлення інше, і спілкуватися приємно.

- Чесним потрібно бути і перед собою, і перед іншими людьми.

- У сучасному суспільстві найбільше для мене не вистачає справедливості, адже не маєш влади і можливостей, не маєш і справедливості.

- Мене пригнічує, коли оточуючі несправедливі у ставленні до інших у тій чи іншій ситуації.

- Справедливість – одна з важливих цінностей: якби люди не були справедливими один до одного, то в світі мабуть був би хаос.

- Мудрість – це багатство кожної людини.

- Мудрість – це властивість, яка є не у усіх людей. Найчастіше вона притаманна літнім людям, які дуже багато побачили в цьому світі.

- Мудрість – дуже рідкісна людська якість, і мені нечасто траплялися в житті дійсно мудрі люди. Виховати цю якість дуже важко або навіть неможливо.

- Без мудрості – нікуди. Якщо людина мудра, то вона й щаслива, може усього добитися.

- Вірити людям, у Бога (якщо хтось вірує), не розповідати плітки. Якщо не вірити людям – тобі теж не будуть вірити.

- Без віри у справу, в її кінцевий результат не варто починати щось робити. Якщо сама людина не вірить в себе, свою справу і свої можливості, то нічого не вийде.

- Якщо у людини є віра у що-небудь, вона зможе добитися усього в житті.

- Потрібно оберегати життя, бо немає нічого ціннішого за нього.

Наступні цінності з індексом в межах 2 балів (2,7 б. – 2,15 б.) – це “гідність”, “надія”, “милосердя”, “щирість”, “прощення”. Обґрунтування:

- Як каже прислів'я: „Надія вмирає останньою”. Якщо сподіватися, то легше досягнути мети.

- Милосердя – дуже багато людей потребують нашої допомоги, не обов'язково матеріальної.

- Щирість – тип поведінки, коли людина залишається сама собою.

- Щирість, тому, що дуже не люблю людей “з подвійним дном”, які кажуть одне, а думають інше.

- Прощення, бо всі ми не без гріха.

- Не можна тримати в собі образи, адже вона „з'їдає” людину, слід прощати, щоб там не було, оскільки кожний помиляється, і має на це право.

Цінності, які отримали індекс у межах 1 балу (1,95 б. 1.05 б.) – це “свобода”, “благородство”, “нетерпимість до зла”, “сумління”, “краса”, “великодушність”. Наведемо деякі з обґрунтувань:

- Для кожної людини свобода – це найголовніша умова для нормального повноцінного життя, адже без свободи людина не може забезпечити повноцінне існування усіх інших життєвих цінностей.

- З кожним наступним поколінням благородних людей стає дедалі менше, що проявляється в поганій поведінці молоді, в її невихованості.

- Необхідно з сумлінням ставитися до роботи та обов’язків. Останнє місце за рейтингом серед вічних цінностей з індексом 0,2 бали посіла “досконалість”.

Ці зміни, які відбулися протягом останніх десяти років у свідомості сучасної молоді, варто враховувати в сучасній практиці навчання й виховання підростаючого покоління, бо вони є джерелом формування ієрархії мотивів і реально впливають на поведінку юнаків і дівчат.

У сучасній філософській літературі проблему цінностей розглядають О. Дробницький, О. Здравомислов, І. Зеленкова, В. Сагатовський, Т. Титаренко, Н. Чавчавадзе, І. Фролов. У психології система цінностей особистості досліджується Г. Андреевою, Л. Божовичем, І Кулагіною, К Платоновим, С. Рубінштейном, Л. Фрідманом та ін. Розгорнутий аналіз концептуальних підходів до феномену цінностей знаходимо в дослідженнях В. Гречаного, М. Добриніна, О. Леонтєва, В. Сержантова та ін. [54].

В українській педагогічній науці узагальнено можна виокремити 2 підходи до трактування поняття «цінність»: згідно з першим, цінність існує незалежно від особистості, тобто є об’єктивною категорією; відповідно до другого підходу, цінність може існувати тільки в межах співвідношення суб’єкта і об’єкта, тобто є суб’єктивно-об’єктивною категорією. Деякі з дослідників вважають, що різні об’єктивні властивості предметів, явищ, переживань набувають характеру цінності тоді, коли їх пізнає людина [54].

Зокрема, за словами І. Беха, «поняття «особистісні цінності» пов'язується з освоєнням конкретними індивідами суспільних цінностей, а отже, за ним закріплюється значущість, особистісний смисл для людини певних об'єктів, подій, явищ тощо» [56].

Отже, очевидно, що у самому понятті «цінність» вже виражене певне ставлення до предметів, явищ або їх властивостей, їхня оцінка. У результаті сформованої у суспільній практиці певної оцінки явище набуває статусу цінності. Поняття цінності розкриває, на мій погляд, здатність певних об'єктів природної і соціальної предметності бути необхідними для існування й розвитку суспільства в цілому або окремої особистості, тобто задовольняти суспільні, особистісні потреби та інтереси. Виконуючи роль соціального регулятора в історії людського суспільства, цінності й ті оцінки, на основі яких вони формуються, є складним результатом впливу історичних та соціальних причин на індивідуальну і суспільну свідомість. Протягом історії людства відбувається відбір загальнозначущих, найбільш важливих для окремої особистості та людської цивілізації в цілому цінностей, які прийнято називати загальнолюдськими або гуманістичними.

Проблемі ціннісних орієнтацій як важливого психологічного конструкта належить одне з провідних місць у дослідженні людської поведінки та її саморегуляції. Цінності зорієнтовують діяльність індивіда, а також істотно впливають на процес його становлення як особистості. Вони є багатоаспектним психологічним утворенням, яке системно характеризує культурних розвиток людини [57].

Ціннісні орієнтації індивіда визначають шлях привласнення духовного потенціалу суспільства, перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви поведінки. Особистість як системна структура рис людини продукується суспільними відносинами, в які вона вступає у процесі власної діяльності і взаємин із довкіллям. Із соціальною природою людської діяльності пов'язаний вплив, зумовлений суспільними нормами, самооцінкою

й зустрічною оцінкою кожного з боку суб'єктного оточення. Складний механізм соціальних цінностей особистості, зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки визначають виникнення, напрямок та способи здійснення конкретних форм діяльності. Цінність - будь-який об'єкт (у тому числі ідеальний), що має життєво важливе значення для суб'єкта (індивіда, групи, етносу). В широкому розуміння у ролі цінностей можуть виступати не тільки абстрактні привабливі смисли чи ситуативні вартості, а й конкретні матеріальні блага. Цінності як одне з центральних особистісних утворень виявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності, й у цій своїй функціональній ролі визначають широку мотивацію її поведінки та впливають на всі аспекти діяльності. Відтак природно, що володіння системою цінностей, що характеризується індивідуальним наповненням, набуває статусу життєорієнтаційних принципів та настановлень, котрі неподільно пов'язані із спрямованістю конкретного діяння [57].

Зміст освіти, як зазначає відомий український дидакт О. Савченко, - головний засіб цілеспрямованого навчання. Сучасні погляди на його структуру передбачають такі складові: знання, вміння, навички, які відбивають досвід репродуктивної і творчої діяльності, а також емоційно-ціннісних відносин [58]. Зміст освіти - один з компонентів процесу навчання. У ньому може бути виокремлена певна система: аксіологічної інформації, яка засвоюється у вигляді аксіологічних знань; аксіологічних умінь і навичок, в яких особистість засвоює вже відомі способи діяльності; досвіду відповідної творчої діяльності й досвіду формування оцінок і ціннісних суджень щодо світу, людей, себе. Це дає змогу сформуванню у того, хто навчається емоційно-ціннісні ставлення, що є основою для формування цінностей, зокрема, гуманістичних.

Отже, до змісту освіти мають бути введені елементи, що розкривають гуманістичні цінності, а відбір та структурування всього змісту освіти мають здійснюватись з урахуванням психологічного механізму формування

цінностей особистості (наприклад, у процесі навчання потрібно висвітлювати факти, сюжети про те, якими були потреби, мотиви, інтереси людей, які створили ті чи інші цінності і прагнули втілити їх у життя, як вони ставились до світу і діяли в конкурентному часі та простору в сучасних умовах).

Такі підходи також зумовлюють відбір відповідних технологій навчання студентів, які б спрямували їхню пізнавальну діяльність на засвоєння «соціальних знань» - понять, правил, оцінок, норм, цінностей на формулювання власних ціннісних суджень, опанування спеціальних аксіологічних прийомів (актуалізації особистісних цінностей, вибору способів впливу з метою перетворення вихідних ситуацій на бажані вирішення аксіологічних пізнавальних завдань в умовах ситуації вибору тощо). При цьому пізнавальна діяльність повинна мати особистісний смисл, відповідну мотивацію.

У цьому контексті важливими є дослідження В. М'ясищева, який стверджував, що цінності, які виявляються в оцінках (ціннісних судженнях), є результатом поєднання дії мислення (застосування засвоєних раніше аксіологічних знань) і почуття [59]. Аналогічні твердження належать І. Майзелю, який вважає, що в цінності, як і в поведінці людей завжди зливаються раціональні й емоційно-іраціональні начала [60]. Очевидно, що формування цінностей студентів у процесі навчання неможливе без відповідного рівня засвоєння аксіологічних знань (когнітивний компонент), опанування спеціальними, аксіологічними прийомами (операційний компонент), формування ставлення до явищ і процесів внутрішнього і зовнішнього світу (емоційно-чуттєвий компонент).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень ,які стосуються змісту цінностей, механізму їх формування у студентів та шляхів досягнення поставленої мети у процесі навчання дав змогу визначити 3 рівні сформованості гуманістичних цінностей молодій людині відповідно до компонентів процесу їх формування:

- рівень засвоєння знань про ті соціальні норми (принципи, оцінки), що повинні бути підставою для перетворення гуманістичних цінностей на особистісні орієнтації;
- рівень володіння аксіологічними прийомами й уміннями, серед яких, зокрема, вміння порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти та діяльність людей, спираючись на власну систему цінностей; виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси, потреби соціальних груп і окремих осіб та їх роль у подіях і процесах, тенденції і напрями розвитку людства; оцінювати різні версії і думки про події і явища, визнаючи, що деякі джерела інформації можуть бути необ'єктивними;
- рівень, коли наявне певне ставлення до явищ і процесів внутрішнього світу, яке базується і де термінується системою гуманістичних цінностей молодшої людини [54].

У психолого-педагогічній літературі (Л. Божович, Г. Залеський, І. Кулагіна, В. Столін, Л. Фрідман та ін.) виокремлюються такі структурні елементи особистості, як спрямованість, потреби, мотиви, емоційність, активність, саморегуляція, спонукання, воля та ін. У процесі аналізу структурних компонентів особистості стає очевидним, що спрямованість, потреби, мотивація (як стійка система мотивів), спонукання є психологічною основою виникнення особистісної системи цінностей і опосередковано залежить від неї. Активність, саморегуляція, воля та інші компоненти особистості є своєрідними «реалі заторами» ціннісної системи в практичній діяльності, що перетворюють аксіологічну спрямованість особистості на її ціннісні орієнтації, які регулюють поведінку людини.

Під впливом викликів зовнішнього світу і власних потреб особистості в неї формуються мотиви, стимули, які особистість усвідомлює у вигляді різноманітних інтересів до об'єктів навколишньої дійсності, інших людей, свого внутрішнього світу. Стійкий розвинений інтерес сприяє формуванню певної спрямованості особистості, її часто пов'язують (дехто з психологів

навіть ототожнює) з психологічною установкою на певну діяльність, спосіб реагування, готовністю до певної поведінки тощо. Наявність установки особистості сприяє виникненню у неї емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів реальності (подобається-не подобається, важливо-не важливо та ін.). Отже, той чи інший об'єкт (матеріальна річ, явище, риса характеру тощо) набувають у свідомості людини статусу цінності (меншої чи більшої вартості). Цей процес передбачає ще декілька ланок (формування ціннісних орієнтацій, переконань, ідеалів тощо) і завершується утворенням у людини певних відносно стійких моделей поведінки й діяльності [54]. На рис.2 стрілками показано динамічно існуючі постійні зв'язки між елементами процесу, що перебувають у постійному русі, змінюються та сприяють збагаченню внутрішнього світу людини (див.рис.2)

Рис.2 Психологічні механізми формування цінностей особистості [61].

Провідними у педагогіці є 2 підходи до розв'язання проблеми формування цінностей особистості. Відповідно до першого підходу, процес формування цінностей розуміють як поступове накопичення у студентів нових знань та становлення окремих рис характеру і поведінки, що потім удосконалюються й ускладнюються, перетворюючись на стійкі якості особистості. Представники цього підходу досліджують лише педагогічну діяльність, способи організації викладачем навчальної роботи, не виявляючи складу внутрішніх дій тих, хто навчається, як умови створення цінностей особистості. Тобто, згідно цього підходу, розроблення конкретних шляхів формування особистості спирається переважно на результати аналізу діяльності викладача без належного врахування ролі в цьому процесі внутрішніх, психічних дій тих, хто навчається, що ускладнює пошук засобів, необхідних для посилення виховної функції навчання.

Представники другого підходу здійснюють спроби реалізувати у вивченні проблеми принципи діяльнісної теорії навчання. У цьому випадку вивчення цілеспрямованого процесу формування цінностей особистості спирається на дані про особливості застосування тих прийомів пізнавальної діяльності, опанування яких веде до створення теоретично обґрунтованого світогляду. Це сприяло розробленню шляхів активізації пізнавальної діяльності в процесі навчання, глибшому розкриттю дидактичних функцій пізнавальних завдань, способів їх застосування.

Описані підходи у поєднанні з механізмом інтеріоризації гуманістичних цінностей дають змогу, по-перше, ще раз упевнитись у важливості педагогічного впливу на цей процес з метою створення відповідних умов під час навчання, а по-друге – визначити деякі методичні підходи до їх формування. У цьому контексті треба акцентувати, що у будь-якій освітній системі, спрямованій на формування цінностей молоді

людини, процес навчання має будуватись з урахування описаного психологічного механізму. Функціонування цього механізму в процесі навчання забезпечується двома шляхами: через зміст навчання (за умови забезпечення його якісного засвоєння) та відповідну його організацію (технологію).

Ціннісні орієнтації – це вибіркова, відносно стійка система певного спрямування інтересів і потреб особистості, а також ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші засади її оцінок та ставлень до світу предметів, людей, до себе самої. У цьому аспекті теоретизування виховання людини можна розглядати як керівництво становленням або зміною її ціннісних орієнтацій, які істотно впливають на стиль мислення і життя, перебіг емоційних та мотиваційних процесів, становлення інтересів та ідеалів [62].

Ціннісні і смисложиттєві орієнтації – найдієвіший психологічний механізм регуляції поведінки особи, котрий підтверджує стійкість її психічних властивостей, що визначають стимули, мотиви усупільненої поведінки. Значуще те, що всі метацінності, на думку А. Маслоу, тісно переплетені із потребою самоактуалізації. До її набору належать цінність, досконалість, завершеність, законність, активність, багатство, простота, краса, доброта, унікальність, ненапруженість, грайливість, істинність, чесність, самовпевненість. Особистість, яка поділяє цінності самоактуалізації, закономірно спрямовує свою внутрішню активність на повну самореалізацію. Особливістю її цінної сфери є відносна незмінність психодуховної самоорганізації упродовж певного часу, котра забезпечує стійкість і непохитність перед будь-якими негативними зовнішніми впливами. Значущу роль тут відіграють ціннісні орієнтації, які інтеріоризуються у свідомість особистості через сферу сприйняття об'єктивної реальності зовнішнього світу. Розмежовуються цілі загальної спрямованості її діяльнісного ставлення до світу і до самої себе; саме вони чітко упорядковані у ціннісній ієрархії відповідно до їхньої персоніфікованої

вагомості у сфері розвиткових ставлень і самоставлень суб'єкта життєдіяльності. Таким чином, основний вектор спрямованості, мотивації та змісту вчинкової активності особистості у напрямку самоактуалізації становлять її ціннісні і смисложиттєві орієнтації на психокультурний розвиток, позитивне самоставлення і повноцінну самореалізацію [63].

У цінностях конденсуються досвід і результати пізнання минулих поколінь, що втілюють спрямованість культури в майбутнє. Цінності характеризуються як найважливіші структурні елементи культури, які надають їй єдності та цілісності. У науковій літературі можна зустріти різні класифікації цінностей, наприклад: матеріальні і духовні; дійсні і уявні; первинні, вторинні і третинні; апріорні і апостеріорні; сьогоденні, минулі й майбутні; фінільні (цілі) й інструментальні (засоби); утилітарні, естетичні, релігійні, правові тощо. Цим класифікаціям властива одна, але дуже істотна вада, а саме те, що принцип класифікації довільний. Тому важко, або й загалом неможливо, всі ці підходи об'єднати в єдину систему.

Цінності пронизують життя людини в цілому, в усіх її проявах. Що ж стосується часу, то вони не швидкоплинні, а зорієнтовані на майбутнє, і навіть більше того, на віддалене майбутнє. Спираючись на розумінні людини як носія культури і на ціннісний підхід до її психологічної структури, можна запропонувати таку класифікацію цінностей. Спочатку йдуть цінності граничного узагальнення (стратегічні) – екзистенціальні цінності, до яких відносяться: раціональне – ірраціональне, утворювальна активність – руйнівна активність, емоційно позитивне – емоційно негативне. За екзистенціальними цінностями знаходяться тактичні або термінальні, тобто соціокультурні вартості, які культивуються в міжособистісних відносинах. За допомогою тактичних цінностей людина самовизначається у соціумі (християнські заповіді, матеріальні блага, престиж професії, творчість, любов тощо). Для її реалізації потрібні операційні (інструментальні) цінності. До

останніх відносять риси особистості – чуйність, доброта, чесність, рішучість [64].

Переконання як регулятор поведінки постає у формі усвідомлених цінностей, котрі реалізуються у соціально зорієнтованій діяльності. Воно, як і інші смислові утворення, спроможне бути тим морально-оцінковим опертям, завдяки якому людина усвідомлює результати своєї діяльності, перевіряє, наскільки в ній утілені її особистісні цінності. Саме в такому психологічному сенсі переконання і може розглядатись як одиниця світогляду і водночас як регулювально-функціональна психосистема. В екстримальних ситуаціях воно компенсує недостатність потрібної для прийняття рішення інформації, виконує роль еталону, критерію актів внутрішнього вибору тих знань, оцінок, норм, які є особистісно значущими і в безперечній вагомості яких людина впевнена.

У контексті ефективної реалізації кожним студентом власних ціннісних орієнтацій у напрямку його фахового становлення як особистості та індивідуальності має стати розробка критеріїв, рівнів та нормативів оптимального впливу на формування у студентів соціально значущих цінностей, які є передумовою їхнього успішного фахового становлення і самопроекування ними свого майбутнього професійного шляху [62].

2.2 Професійне самовизначення та професійна адаптація молодих людей

Професійне становлення студента є складним, тривалим і суперечливим процесом, який включає різні змістовні і структурні компоненти. Підготовка висококваліфікованого студента припускає не тільки когнітивний, але й особовий, індивідуальний розвиток, бо саме процеси когнітивного і індивідуального розвитку створюють основу для формування професійної ідентичності, самосвідомості, самовизначення особи - головних складових становлення професіонала.

Сучасний етап розвитку суспільства, який характеризується автоматизацією майже усіх сфер професійної діяльності, запровадженням нових технологій, народженням парадигм таконцепцій, зумовлює появу двох зустрічних тенденцій розвитку ринку праці та професійного простору в цілому: з одного боку, можна сказати про переорієнтацію, заміну моно професіоналізму на полі професіоналізм (за швидкоплинних соціально-економічних умов дедалі зростає потреба у спеціалістах, які здатні успішно та ефективно адаптуватись, знаходити, зреалізовувати себе у різних сферах); з іншого – спеціальні технології передбачають наявність вузькоспрямованих спеціалістів, а відтак професійні та особистісні якості набувають нового змісту. Зазначені процеси природно не можуть не відобразитись на професійній самооцінці, оскільки значних змін зазнають самі еталони та критерії оцінки фаховості. І першочергово це стосується молодих спеціалістів у ситуації безпосереднього переходу до трудової профдіяльності. Загальні базові професійні еталони не охоплюють усе розмаїття, що породжує повне поле професійної діяльності, не завжди забезпечують можливість безпосереднього переходу до діяльності, а інколи значно відхиляються від еталонів конкретних її видів за певними параметрами (особливо це стосується усвідомлюваних професійних цінностей й загальної

мети діяльності, співвідношення матеріальних і духовних професійних домагань). Також спостерігається поява великої кількості напрямів пропозиції (консалтингові, тренінгові, терапевтичні проекти), що не мають відповідного методологічного підґрунтя та розробленої теоретичної бази. Ці аспекти делегують професійну психологічну спільноту до проблеми професійної освіти, оскільки як формування інтегральних профеталонів, провідних фахових цінностей, так і плекання теоретико-методологічної моделі самої науки, відбуваються переважно у контексті організованого навчання. Молодий спеціаліст при переході до трудової діяльності не достатньо усвідомлює межі власного професійного простору та критерії побудови цих меж [68].

Слід відмітити, що образ "ідеального" професіонала в уяві студентів ВНЗ створює умови для формування у останніх професійних ціннісних орієнтації і професійного самоудосконалення.

Останнім часом, насторожуючим моментом є недостатня уява студентів про майбутнє, перспективна ідентичність складає невелику частку серед молодих людей, а професійні плани має лише кожний п'ятий студент. Це не зовсім природно, так як наявність планів на майбутнє в юності вважається нормою для більшості.

Соціо професійна орієнтація особистості – основа само проектування нею свого майбутнього життєвого шляху і водночас початковий етап формування її фахової позиції. Це зумовлено тим, що процес професійного становлення особистості має розглядатись з урахуванням специфікації змін тієї професійної сфери, яку прогнозується її за діяння, оскільки вона являє собою систему, котра проектує на об'єкт майбутньої діяльності свої властивості і здібності.

Фундаментальною умовою професійного розвитку фахівців, які працюють з людьми та допомагають гармонійному функціонуванню їхньої психіки, є усвідомлення ними потреби у зміні, перетворенні свого

внутрішнього світу та пошуку нових можливостей самоздійснення у професійній діяльності. Іншими словами, мовиться про їхню внутрішню мотивацію та системну дію ціннісних орієнтацій у напрямку підвищення рівня своєї професійної самосвідомості. Проте у реальному освітньому процесі вищої школи домогтись зазначеного означає розв'язати одну з найважливіших психологічних проблем – оптимізувати особистісний розвиток студента як громадянина, професіонала та індивідуальності.

Одним з важливих чинників якісної підготовки майбутніх фахівців пов'язаний з адекватністю мотиваційних установок щодо отримання професії та сформованістю ціннісних налаштувань особистості, так чи інакше спрямованих на подальшу реалізацію вітакультурного потенціалу власного Я. На думку, М.І. Алексєєвої, «мотиваційно-потребова відповідність майбутньої діяльності та усвідомлення цінності фахового самоствердження є головними умовами формування творчо активної та соціально зрілої особистості».

Оптимальний набір параметрів майбутньої професійної діяльності має бути таким, щоб була змога чіткого програмування перспективи успіху за критеріями її продуктивності, якості і надійності. У підсумку отримуємо цілісну картину проходження особистістю всього освітнього циклу підготовки, що забезпечує проектування професійного шляху і сприяє осмисленню кожним студентом своєї мети і своїх домагань, зосереджуючи їхню увагу на психосоціальних змінах довкілля і самих себе. Рівень домагань і рівень досягнень – це дві взаємопов'язаних величини, що не допускають імовірності виникнення деструктивних особистісних конфліктів між досягнутим і реальним, оскільки підтримують активність на послідовне нарощування особистісних ресурсів. При цьому домагання базується на сформованому вмінні залучати не тільки власний, а й зовнішній соціальних досвід для формування свого життєвого шляху. Нормативний результат діяльності визначається здатністю не стільки привласнювати певні

встановлені норми у власну соціо професійну діяльність, скільки володінням здатністю визначити освоєні норми, котрі обрамлюють простір соціальної взаємодії суб'єктів у професійній позиції і проектують їх найближчий соціум за певними критеріями. Усі ці функції задають і саму логіку людських учинків та дій у груповому процесі, тобто конкретно визначають вибір мети і засобів, ухвалення рішення і планування вчинку, передбачення і оцінку його суб'єктивних та об'єктивних наслідків.

Діяльність людини, як відомо, значно продуктивніша коли компетентність сполучається із щирим покликанням і талантом. Потреби і похідні від них трансформації – мотиви, інтереси, переконання, прагнення, бажання, ціннісні орієнтації – психологічне підґрунтя і рушійна сила людської поведінки, її спонукань і цілей, що становить ядро особистості як найістотнішу її характеристику.

Крім емоційних станів, які впливають на розвиток усвідомлення нестатків, а в перспективі – мотивів поведінки, у процесах і механізмах трансформації потреб у дію чи вчинок активно бере участь воля як спроможність до надзусилля, котре ґрунтується на розумі і переконанні. Індивідуальні особливості вольових якостей особи засадниче зумовлюють її характер, який виявляється у ситуативно реалізованій діяльності. Природно, що ментально зорієнтоване навчання, практичне оволодіння соціальним досвідом, привласнення норм (у широкому розумінні) сучасної субкультури долучає студентів до творчості як продукування нової інформації про засоби і способи задоволення як особистих, так і соціальних потреб.

Інтегральні функції у фаховому становленні студентів виконують переконання. Вони відображають вартісну складову розвитку особистості, що є засадничою у виборі нею бажаної системи цінностей і норм. Саме у цьому і виявляється когнітивне налаштування переконань: вони задіюються до відбору мотивів, цілей, вчинкових дій, і відтак забезпечують вплив особистісних цінностей на характер професійного навчання як соціально

зорієнтовану діяльність. Загалом переконання формовиявляється під час функціонального аналізу людиною життєвих проблем, у форматі якого самовплив діє як психологічний регулятор її актуальних відносин з довкіллям. При чому цей самовплив має ніби подвійний характер: прийнятті особистістю соціальні цінності актуалізують самовпевненість, а згодом саме переконання набуває вагомого особистісного смислу та з'являється пристрасть зреалізувати привласнену колективну чи взагалі суспільну вартість [62].

Переконаність – особлива якість особистості, котра задає загальне спрямування усій її діяльності та ціле орієнтуванню і відіграє роль регулятора процесів усвідомлення, актів поведінки [67]. Вона формовиявляється у конкретних переконаннях, настановленнях, ідеях, прагненнях та намаганнях, котрі свідчать про життєдіяльне самозреалізування особистості. У цій формозмістовній аксіосфері усвідомлені орієнтири, відображаючи ціннісне ставлення майбутнього психолога до явищ дійсності, дають йому змогу внутрішньо налаштуватись на найкращий вияв професійних якостей, стимулюють розкриття творчого потенціалу в теорії і практиці людинознавства. Лише психодуховна єдність особистості (мотиваційної, поведінкової, свідомісної та емоційно-вольової складових) уможливорює її самостійне інтерпретування будь-якої життєвої ситуації, при чому вибірково, унікально, індивідуально. Сама собою переконаність як вища форма узагальненого мотивування не задіюється до загальних форм поведінки у ролі її елемента, а долучається як надбудова, котра сприяє використанню наукових знань і спрямовує дослідження її проблематичності на тлі понятійної інтерпретації того, що таке «знання», «погляди», «ідейна переконаність», «ціннісні орієнтації», «ідеали», «вірування» тощо.

Знання, погляди і переконання – складові світогляду, що різняться між собою способами розвитку і функціонування у структурі життєдіяльності

людини. Знання - це засіб розпізнання, виділення об'єктів та оперування ними в розумовій сфері, що головно виконує пізнавальну функцію. Переконання як компонент світогляду завжди інтегрує єдність об'єктивного суб'єктивного, а тому відіграє дещо іншу роль у системі світобачення соціального індивіда. Зокрема, воно об'єктивує зв'язок привласнених знань з особистісною зацікавленістю у їх придбанні. Так, суспільно вагомі інтереси усвідомлюються особою як власні, що сприяє розвитку здібностей і талантів у сьогоденній (навчальній) і подальшій (пошуково-практичній) діяльності студентів [62].

Без сумніву, найважливішою характерною ознакою соціальної активності людини є те, що вся її діяльність зорієнтована на благо суспільства. Тобто доведеним фактом є те, що наше полікультурне суспільство, змучене кризами, потребує соціально активних особистостей. Проте постає питання – чи потрібно сучасній молоді бути соціально активною, які переваги це дає для самореалізації молоді?

Соціальна активність дає змогу молодій особистості утвердитись на двох рівнях – внутрішньому і зовнішньому.

Внутрішній дає можливість людині відчувати себе потрібною в суспільстві, що сприяє відчуттю важливості і незамінності. У студента підвищується самооцінка, з'являються кредо та переконання, він має свою думку, може її відстояти. Крім того, соціальна активність на внутрішньому, духовному рівні дає молодій особі мету, окреслює спектр дій, що зменшує ризик потрапляння молоді до сект та різних кримінальних угруповань.

Зовнішній. Соціально активні люди ініціативні у всіх сферах життя, вони впевнені в завтрашньому дні, частіше досягають успіху, мають гарну роботу, що подобається їм самим, і достойну зарплатню. За статистикою, соціально активних людей, людей з непохитними життєвими переконаннями більше цінують на роботі, незалежно від того, лідери вони чи виконавці за своєю суттю. Крім того, соціально активні люди зазвичай об'єднуються за

схожістю своїх цілей у соціальні групи, «молодіжні рухи», що сприяє новим знайомствам, зв'язкам, розширенню їхнього кругозору.

Більшість дослідників поділяють думку про те, що всі чинники формування особистості підпорядковуються трьом підсистемам:

Перша підсистема – навчально-виховний заклад, де здійснюється цілеспрямований навчально-виховних процес. Основна функція такої підсистеми – формулювання систематичних уявлень людини про навколишній світ, про місце людини в ньому, нормах взаємин між людьми, про способи аналізу і оцінки явищ та процесів навколишнього світу.

Друга підсистема включає засоби масої інформації, мистецтво, літературу, колективи та спільноти людей, спеціально створені в соціумі, що об'єднують людей за їхніми професійними, культурними, політичними та іншими інтересами.

Третя підсистема – це неорганізоване педагогічне середовище, в якому живе студент, з яким контактує щодня.

Іншими словами у просторі вищого навчального закладу можна виділити три рівні:

- загальноуніверситетський рівень, який включає всі напрямки діяльності педагогічної системи, що має відповідну матеріально-технічну інфраструктуру і спрямований на підготовку майбутнього вчителя;
- соціокультурний рівень – частина загальноуніверситетського рівня, що забезпечує гуманістичну спрямованість формування духовного світу особистості, який базується на соціально-культурній інфраструктурі вищого навчального закладу;
- гуманістичний рівень – частина соціокультурного рівня, що визначає формування гуманістичних цінностей особистості [37].

Особистісне і професійне самовизначення постають у неподільній єдності. Ось чому кваліфікований фахівець – це не тільки грамотний працівник, а й гармонійно розвинена особистість з широким спектром

морально-етичних, суспільно значущих ціннісних пріоритетів. У цьому аналітичному аспекті примітивною особливістю ціннісної сфери майбутнього спеціаліста як системного утворення є її відносна незмінність упродовж певного часу, котра забезпечує стійкість особи стосовно будь-яких негативних зовнішніх впливів [57].

Самовизначення – це визначення людиною свого місця, позиції, положення у проблемних ситуаціях. Воно припускає, що людина володіє інформацією про ситуацію або про існуючі міжособистісні стосунки. І не просто володіє, а якимось способом упорядковує її, структурує і вибудовує до відповідного свого бачення. Це, по-перше, а по-друге, паралельно до зазначеного процесу, відбувається робота з кристалізації і систематизації внутрішнього світу. Людина прислуховується до себе, до свого внутрішнього голосу, порівнює і розрізняє, перебуває у стані творення свого внутрішнього світу, робить його більш системним та ієрархізованим. Таким чином, процес самовизначення - це діалог зовнішнього і внутрішнього світів. Упорядкування зовнішнього світу як життєвої реальності спричинює розвиток внутрішнього як психодуховної дійсності. Регуляція є об'єднувальним початком і стрижнем людської особистості, формою реалізації і формування значущого в людині. Відтак людина – це саморегульована і самокерована система, здатна сама себе удосконалювати [64].

По мірі вікового дозрівання процес життєздійснення особистості відбувається через актуалізацію механізмів системи цілеспрямовання, в якій щільно пов'язані всі її ланки від життєвих потреб до очікуваних результатів. Життєві потреби стають поштовхом для активізації мотиваційної сфери, де кожна складова має своє функціональне призначення і смислове навантаження, а в ансамблі соціально-психологічної структури особистості ці складові обумовлюють її індивідуальну своєрідність, а відтак впливають на постановку життєвих завдань.

На індивідуально-своєрідному співвідношенні потребо-мотиваційних показників виникає усвідомлюване прагнення до позитивно сформульованої та емоційно забарвленої цілі, або настанови «Я хочу». Так формується соціально-психологічне підґрунтя розвитку різних форм самопроекування та самопрогнозування (життєві плани, життєві завдання) та самореалізація як психічна самоорганізація поведінкової регулятивної активності на досягнення цілей. Отже, життєві плани і завдання спонукають людину до активної діяльності, актуалізують стан особистої відповідальності за життєві вибори шляхів просування до цілей, вибори рівня домагань відповідно до життєвих завдань і мотивації досягнення успіху. За такого підходу актуальним є вивчення особистісних детермінант постановки життєвих завдань.

Життєві завдання – це головні орієнтири соціального буття людини, наближення до яких стає змістом і смислом її життєздійснення. На їх постановку й реалізацію мобілізуються усі складові системи цілеспрямовання, тоді як індивідуальні відмінності в ієрархії, якості і масштабності життєвих завдань визначаються соціально-психологічними властивостями особистості, рівнем її зрілості та нагромадженням життєвого досвіду [70].

Вступу молоді в доросле, самостійне життя передують набуття середньої і вищої освіти, професійного самовизначення, проходження шляху до створення сім'ї з її облаштуванням, спробами реалізації своїх інтересів, бажань, спрямованостей в певному соціальному оточенні. Всі ці соціальні проблеми породжують життєві завдання, у який в індивідуально творчій, узагальненій формі через насичення змістом складових системи цілеспрямовання відтворюються потреби, мрії, які виникають у внутрішньому світі особистості у різних вікових просторово-часових вимірах.

З ускладненням форм і видів діяльності відбувається все більша самоактуалізація і самореалізація людини, «вращування» її в соціальний простір з ускладненням життєвих завдань і, відповідно, розширенням сфер предметної і міжособистісної взаємодії. Все це відбивається на зміні цінностей, цілей, видів і рівня життєвих домагань, розвитку форм регуляторної активності, корекції цих параметрів поведінки оцінкою результатів діяльності і віднайдених смислів [70].

Вплив західних соціокультурних цінностей і сучасного українського суспільства сформували у свідомості підростаючого покоління досить високий рівень життєвих домагань. Вони підштовхують людину до вибору очікуваного рівня домагань для реалізації свого життєвого проекту згідно з поставленими завданнями. У спеціалістів, які почали свій трудовий шлях і набувають досвіду самостійного додання побутових проблем за умови досить скромних заробітків, життєві домагання стають більш реалістичними на ґрунті моральних цінностей, творчих поривань з конкретним баченням подальших кроків професійного і особистісного зростання.

В них окреслюються 3 важливі життєві завдання: улюблена, високооплачувана робота, бажано з перспективою кар'єрного зростання; міцна сім'я із здоровими, вихованими і добре освіченими дітьми; здоровий спосіб життя з сучасним побутовим комфортом.

Спеціалісти – це особистості з розвиненою системою цілеспрямування, здатні правильно поєднувати індивідуальні запити і можливості із соціальними ролями і професійним самоствердженням, чим забезпечується постановка реалістичних життєвих завдань [70].

Навчання у вищому закладі освіти для сучасної молоді людини – один з найважливіших періодів її життєдіяльності, особистісного зростання та становлення як фахівця з вищою освітою. Пошук шляхів успішної адаптації до змінених соціальних умов та нової діяльності є нагальною проблемою для кожного, хто переступив поріг ВНЗ. Нині, згідно з Болонською конвенцією,

здійснюється перехід на новітні моделі навчання, істотно змінюються навчальні плани, форми організації занять, критерії оцінювання знань, впроваджуються нові педагогічні технології та стандарти освіти. Основний вид діяльності студента – професійне навчання, стає більш складним за формами та змістом, а тому підвищує вимоги до особистості. В контексті розгортання цієї тенденції для останньої психологічно важливо піти шляхом адекватної самооцінки, саморозвитку та цінної самореалізації. Спроможність адаптуватись, долати труднощі, віднайти своє місце у життєвому просторі є вирішальним чинником вдалого розвитку молодій людині, а в майбутньому – фахівця з вищою освітою [71].

Під соціально-психологічною адаптацією більшість учених розуміють пристосування індивіда до нових умов соціального довкілля та його результат. Уміння адаптуватись за різних обставин характеризує процес становлення і розвитку особистості, її професійного зростання. У випадку ж її дезадаптації порушується не лише особистісно-професійний розвиток, а й знижується психофізіологічні можливості організму, уможлиблюються розлади здоров'я. Особливу вагомість адаптаційні процеси набувають за умов зміни середовища життєдіяльності, зокрема на початкових етапах навчання юнаків та дівчат у ВНЗ. Вони вимагають від молодій людині активації механізмів адаптації і часто приводять до стану психологічного перенапруження [71]. Так, доведено, що формування нового стереотипу поведінки упродовж першого року навчання призводить до дезадаптаційного синдрому в 35-40% першокурсників [73]. Будь-які істотні зміни в навчальному процесі, особливо несподівані, можуть ускладнити і без того непрості механізми пристосування. Тут істотний вплив на перебіг процесів соціально-психологічної адаптації студентів мають такі чинники, як ставлення до обраного фаху, професійне спрямування, особистісне самовизначення, система ціннісних орієнтацій, індивідуально-типологічні особливості, ґрунтовність привласнених кожним соціальних норм тощо.

Процес навчання першокурсників налагоджується непросто, характеризується великою динамічністю психічних процесів і станів, які зумовлені зміною соціального довкілля. Зокрема, вступ до навчального закладу у значної частини молоді супроводжується дезадаптацією, що спричинена новизною студентського статусу, відсутністю референтної групи, підвищеними вимогами з боку професорсько-викладацького складу, напруженістю та жорстким режимом навчання, збільшенням обсягу самостійної роботи і самовідповідальності загалом. Усе це вимагає від першокурсника значної мобілізації своїх можливостей для успішного входження в нове оточення та якісно інший ритм життєдіяльності [71].

Адаптація студентів до навчальної діяльності обіймає вплив як суб'єктивних, так і об'єктивних чинників, до яких відносяться зміст та організація навчального процесу у ВНЗ [72]. Особливої уваги тут потребують студенти-першокурсники, оскільки звична для них організаційна модель навчання сутнісно відрізняється від навчання у вищій школі. Зокрема, в останньому випадку характерні висока інтенсивність розумової праці, більший обсяг теоретичних знань, нерівномірність академічного навантаження, яка досягає свого апогею у період сесії. Розбіжності зумовлені й відмінностями щодо циклу навчальних дисциплін, що вивчаються у ВНЗ, появою профільних предметів, з якими студент пов'язує свою майбутню професійну діяльність.

Студенту-першокурснику доводиться пристосуватись до нових вимог, які ставить перед ним вища школа і водночас до нових соціальних обставин спілкування з ровесниками та педагогами, форм і методів навчання (самостійної роботи, групових форм взаємодії та ін.) та побуту (відсутність звичного родинного кола, матеріальні труднощі, складність проживання в гуртожитку тощо) [72]. Для навчального процесу першокурсників характерні інтенсивне розумове навантаження, сприйняття великого інформаційного потоку, високе емоційне напруження, чітке регламентація праці і відпочинку.

Період навчання у ВНЗ імовірно є дуже важливим періодом онтогенезу індивіда, коли відбувається його стрімке особистісне зростання, закладаються основи майбутньої дорослості. В цьому віці актуалізується перебіг низки специфічних процесів, а саме: а) професійного самовизначення і пов'язаного з ним розвитку професійно значущих якостей; б) особистісного самовизначення, котре центрується довкола системи персоніфікованих ціннісних орієнтацій; в) власне психологічної адаптованості як внутрішнього прийняття – привласнення суспільно прийнятних соціальних норм і цінностей [71].

З усіх різновидів соціальної адаптації професійна є однією з найбільш складних і важливих для наукового дослідження проблеми підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних ефективно адаптуватись до соціально-професійних змін. Актуальність її зростає, коли мовиться про порушення адаптаційного процесу під впливом криз професійного становлення. Останні завжди пов'язані з перетворенням у ціннісно-мотиваційній сфері особистості, оскільки «професійне становлення – це процес періодичних «підйомів», «плато» і «спусків», чергування стадій професіоналізації і де професіоналізації, зміна структури професійно важливих рис, мотивації праці, життєвих цінностей людини».

У психологічній літературі «професійна адаптація розглядається як єдність чотирьох етапів: 1) підготовка молоді до праці у загальноосвітній школі; 2) вибір професії; 3) професійна підготовка; 4) початок трудової діяльності» [74]. У вузькому значення поняття «професійна адаптація» може розглядатись як визначення одного із структурних елементів цього цілісного процесу. Зокрема, Л.Д. Столяренко визначає професійну адаптацію як «пристосування до характеру, змісту, умов та організації навчального процесу і водночас як вироблення навичок самостійності в навчальній і науковій роботі» [75]. О.Г. Мороз вважає, що «механізми професійної адаптації охоплюють такі аспекти: а) внутрішні властивості цього процесу,

його суперечливі сторони, взаємодія яких визначає його зміст і загальну тенденцію розвитку; б) специфічні особливості аналізованого процесу, який розгортається на різних етапах розвитку, динаміку професійної адаптації; в) об'єктивні і суб'єктивні чинники, що впливають на процес адаптації; г) умови і способи педагогічного керівництва професійною адаптацією випускника ВНЗ» [74].

Суб'єктивними засобами ефективного пристосування студента до нових соціальних вимог є також почуття особистісного контролю з високим рівнем відповідальності (тобто мовиться фактично про локус контролю Я) як чинник ефективного пристосування до вимог середовища і водночас як засіб саморегуляції поведінки особистості. А успішність її саморегуляції в умовах різких професійних змін є показником адаптивності. Тоді психологічний механізм функціонування локусу контролю – це процес оцінювання особою своєї спроможності контролювати обставини власного життя ф його окремі сфери за певною ціннісною шкалою, що базується на індивідуальних критеріях відповідальності за свої вчинки та на суспільних критеріях норм і цінностей.

Важливим психологічним механізмом адаптації молодій людині до проблемних професійних ситуацій є зсув мотиву на ціль, або мотиваційний механізм перетворення мотиву на ціль, що вказує на високий рівень адаптивності особи у діловому доккіллі. Так, для інвалідів із наднормативною активністю в досягненні професійних цілей та із позитивним стійким професійним ставленням як вагомою умовою творчості характерний такий високий рівень адаптивності, за якого мотиви і цілі ототожнюються. «Якщо студента спонукає до виконання навчальної діяльності прагнення засвоїти знання, то тут ціль і мотив його дій збігаються. Взаємозумовленість цілей і мотивів людини очевидна, оскільки ціль діяння завжди залежить від її мотиву». Смысл завжди відповідає мотиву (наприклад для конкретної особи), а значення - цілі (для певної соціальної групи чи

суспільства в цілому). Тому відповідність індивідуальних мотивів цілям соціального оточення за аналогією зсуву мотиву на ціль) також вказує на високу адаптивність особи для якої суспільні цілі стають домінуючими мотивами) до його нормативних вимог [74].

Отже, першочерговому вивченню підлягає неподільність особистісних рис і характеристик, котрі визначають цілісність світосприймання, світобачення людини як системи значущих орієнтирів її діяльності, цільових домагань і творчих пошуків. Професійне визначення і подальше становлення фахівця зачіпає всі сфери особистості, тому саме синтетичне її пізнання дасть змогу якнайліпше охарактеризувати ті психічні властивості, які йому притаманні і які слід розвивати педагогічному колективу ВНЗ. Фахове становлення пов'язано з сукупністю відповідних норм, умінь, навичок, котра потрібна студенту для успішної діяльності у конкретному професійному просторі. Передусім мовиться про здійснення психологічного аналізу колективних та індивідуальних суб'єктів, їх мотивування та самоствердження і самореалізації [62].

Висновки до Розділу II

Ціннісні орієнтації людини органічно пов'язані із проблемами людини і виступають в якості головного компоненту детермінації її поведінки. Ціннісні орієнтації - це елементи мотиваційної структури особистості, на підставі яких відбувається вибір тих чи інших соціальних установок як цілей або мотивів конкретної діяльності. Ціннісні орієнтації особистості формуються під впливом пануючої в суспільстві системи цінностей, яка змінюється з розвитком історії. Події останніх десятиліть вплинули на систему ціннісних орієнтацій пострадянського суспільства і відповідно на життєві орієнтири студентської молоді, в середовищі якої набувають все більш актуального значення матеріальні цінності (матеріальний добробут,

успіх у житті, прагматизм, високий заробіток, престижна робота, закордонні поїздки тощо). На превеликий жаль, втрачають певне значення в житті сучасної студентської молоді деякі духовні орієнтації і цінності. Студенти менше цікавляться політикою, суспільно-політичним життям, далеко не всі люблять читати, відвідувати культурно-мистецькі заклади, займатися спортом, художньою самодіяльністю, мистецтвом, творчістю. Відбувається деформація і етичних ціннісних орієнтацій, виправдовується порушення заповідей типу "не вкради", "не бажай..." і т. д. Зміни у ціннісних орієнтаціях молоді (часто не на користь високих суспільних ідеалів) вимагають перегляду всієї системи виховної роботи у вищій школі, пошук і впровадження нових форм і методів роботи із студентською молоддю з метою підготовки і виховання студентів не лише високими професіоналами своєї справи, а справжніми гуманістами, Людьми з великої літери.

Розділ 3. Соціально-психологічні портрети майбутніх соціальних працівників (на прикладі студентів спеціальності «Соціальна робота»)

3.1. Узагальнений соціальний-психологічний портрет ефективного соціального працівника.

Поряд із традиційними педагогічними завданнями (навчання, виховання, допомога процесу розвитку, оцінка, робота з батьками тощо) актуалізуються такі професійні функції, як прогнозування, проектування й організація змістовної та процесуальної сторін освіти й соціокультурного середовища. Головною метою освіти є підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня й профілю, конкурентоспроможного на ринку праці, компетентного, відповідального, знавця своєї професії та орієнтованого в суміжних галузях діяльності, готового до постійного професійного росту, соціальної й професійної мобільності, соціально адаптованого та соціально активного. Соціальна активність особистості, будучи системною якістю у структурі конкурентоспроможності майбутнього спеціаліста, через призму єдності внутрішнього і зовнішнього, особистісного і суспільного являє собою філософський, соціальний і психолого-педагогічний феномен і виражається в таких референтах: ціннісні орієнтації, індивідуальних соціальний потенціал та його професійно значущі складові, групова об'єднаність у комплексі показників спільності міжособистісних взаємин, психологічного настрою. Виховна система повинна бути зорієнтована на підготовку студента до життя й професійної діяльності в будь-яких соціокультурних умовах соціальної (освітньої) системи. Сучасна підготовка майбутніх соціальних працівників має бути соціально-інтегрованою, відкритою, складною системою, яка повинна забезпечувати саморозвиток і самовідтворення на соціально-політичному, соціально-економічному, соціально-адаптивному і соціально-цивілізованому рівнях.

Весь навчально-виховний процес у вищій школі спрямований на підготовку висококваліфікованого, всебічно розвиненого, конкурентоспроможного, соціально-активного спеціаліста. Досягнення цієї мети неможливе без цілеспрямованої виховної роботи. У зв'язку з цим базовими компонентами формування особистості студентів – майбутніх соціальних працівників у педагогічному процесі ВНЗ є:

1. Виховання вільної особистості: високий рівень самосвідомості, громадянськість, почуття власної гідності, самоповага, самодисципліна, чесність, орієнтування в духовних цінностях життя, самостійність у прийнятті рішень і відповідальність, вільний вибір змісту життєдіяльності;

2. Виховання гуманної особистості: милосердя, доброта, здатність до співчуття, альтруїзм, терпимість, доброзичливість, скромність, прагнення до миру, добросусідству, розуміння цінності людського життя;

3. Виховання духовної особистості: потреба в пізнанні й самопізнанні, у класі, рефлексії, спілкуванні, пошуку смислу життя, автономія внутрішнього світу, цілісність;

4. Виховання творчої особистості: розвиток здібностей, потреба в науковій діяльності, знання, уміння, навички, інтелект, інтуїція, життєтворчість;

5. Виховання практичної особистості: знання основ економіки, працелюбство, господарність, володіння іноземними мовами, знання народних, релігійних звичаїв і традицій, здоровий спосіб життя, фізичне загартування, естетичний смак, гарні манери;

6. Виховання високопрофесійної особистості: ерудиція, компетентність, підприємливість, конкурентоспроможність, управлінські якості, комунікабельність, здатність до творчого професійного мислення, соціальна активність тощо.

Тобто завдання стоїть виховати не просто соціально активну особистість, а й гармонійного громадянина своєї держави.

Варто сказати і про практичний інтелектуальний розвиток, до структури якого входять такі важливі для сучасного спеціаліста (психологі, педагога, соціального працівника) якості, як: підприємливість, яка проявляється в тому, що в складній ситуації людина здатна знаходити кілька рішень для розв'язання проблеми, тобто вміння з будь-якої ситуації знайти вихід; економність: людина, яка володіє цією якістю, здатна знайти спосіб дії, який у заданій ситуації з найменшими затратами дасть потрібний результат; передбачуваність, що проявляється в умінні зазирати далеко вперед, щоб передбачити наслідки тих чи інших рішень і вчинків, тобто визначати їх результат і оцінювати, чого вони варті; уміння оперативно вирішувати поставлені завдання – це динамічна характеристика практичного інтелекту, що проявляється в кількості часу, який проходить з моменту виникнення завдання до його практичного розв'язання [37].

Система підготовки майбутнього спеціаліста у ВНЗ побудована так, що кожен студент ґрунтовно вивчає себе як особистість. При цьому усвідомлює не тільки професійно значущі якості, але й формує певне само ставлення, картину свого психодуховного світу. Крім того, він оперує почуттями власного задоволення чи невдоволення своєю працею (емпатійний та рефлексивний компоненти профдіяльності), емоційно переживає відповідність реального образу Я ідеальному, а головне – ідентифікує себе у ролі професійного психолога чи соціального працівника певної кваліфікації та життєвого успіху. Так з роками навчання формується професійна самосвідомість, котра передбачає усвідомлення себе у системах: а) професійної діяльності, б) щирого та відкритого спілкування із суб'єктивним довкіллям і в) полідіалогічного наповнення свого внутрішнього світу. При цьому важливе значення мають зміст мотивів профдіяльності, особливості функціонування ціннісно-нормативної сфери, вплив світоглядних орієнтирів на ситуативний перебіг мисле діяльності, глибина суб'єктивного спричинення лій і форм поведінки особистості, нарешті сув'язь її установок, переконань

і професійних домагань, повнота її суспільної значущості та альтруїстичної користі [62].

Професія соціального працівника, як відомо, відноситься до сфери «людини-людина», а поняття про справжнього професіонала змістовно розглядається як покликання, пов'язане з успішною, ефективною і продуктивною діяльністю, що формується у єдності його стилю життя, професійного довкілля, самоосвіти і психокультури Я. Акмеологічний підхід вбачає у сформованості ціннісно-сміслового компонента особистості головну складову професіоналізму, від якої причинно залежні інші (погляди, установки, знання, переконання, домагання тощо). Це має враховувати узагальнений ціннісно-орієнтаційний портрет (ЦОП) ефективного соціального працівника чи психолога. Діагностика його аксіопсихологічних особливостей повинна охоплювати принаймні чотири процедури: 1) вивчення особистісної спрямованості, яка виявляє цінніну систему та ієрархію ціннісних орієнтацій особистості; 2) розпізнавання процесів і рівнів її психодуховного розвитку, що у взаємодоповненні вказують на повноту сформованості ціннісно-сміслової сфери, визначають спрямованість і вмотивованість професійної діяльності; 3) дослідження її життєвих цілей, рівнів свідомості і самосвідомості в контексті обстоювання смисложиттєвих орієнтацій та зреалізування конкретного ланцюга вчинкових дій і програм професійного сходження загалом; 4) післядійове переосмислення здійснених поведінкових актів і фахових діянь за певними канонами і морально-етичними критеріями [76].

Термін «ефективний спеціаліст» першочергово виник у західній доктрині для позначення найбільш значущих властивостей і рис фахівця певного професійного амплуа, які системно поєднуються у його суб'єктивній картині світу як в особистості задля оптимальної соціальної або ділової самореалізації. У підсумку в структурній організації діяльності практичного психолога або соціального працівника здебільшого виокремлюють

мотиваційну, когнітивну, операційну, комунікативну та рефлексивну складові [77].

Критеріями ефективної реалізації особистістю психолога чи соціального працівника власного аксіосферного потенціалу у взаємозв'язку з його фаховим становленням є:

а) професійна спрямованість (адекватність і повнота уявлень про обрану професію, ступінь усвідомлення, стійкість і чіткість професійних цілей, узгодженість життєвих і кар'єрних намірів);

б) соціальна активність (уміння долучатись до нових соціальних груп, здатність до адекватної оцінки повсякденних ситуацій, високий рівень загальної життєдіяльності, потреба в само актуалізації, соціально-психологічна грамотність);

в) особистісна саморегуляційність (розвиненість процесів рефлексії, толерантне ставлення до труднощів і здатність їх успішно долати, мобільність застосування на практиці здібностей і вмінь, відповідальність як внутрішній стрижень регуляції поведінки);

г) ціннісна зорієнтованість (ціннісно-сміслове ставлення до світу, здатність вільно визначатись у вітакультурному просторі вартостей, світогляд, який ґрунтується на духовних ідеалах);

д) соціально-рольова компетентність (виконання широкого діапазону соціальних функцій, ролей і статусів, активний характер і цілісність соціокультурних позицій).

Водночас є підстави висновувати, що у справді ефективного фахівця особистісне і професійне самовизначення постають у неподільній діалектичній єдності, а тому він не тільки грамотний працівник, а й внутрішньо згармонізована особистість з широким спектром морально-етичних, суспільно значущих, ціннісних пріоритетів. При чому його ціннісно-сміслова сфера характеризується відносною незмінністю упродовж певного часу, що забезпечує психологічну стійкість особи стосовно будь-

яких негативних зовнішніх впливів, взаємоузгоджує самоорганізацію потребова-мотиваційних, когнітивних та емоційно-вольових характеристик, структур свідомості і самосвідомості, активізаційних соціальних умов а внутрішніх самоактуалізаційних чинників їх формування-самоплекання [76]. Професійна спрямованість фахівця – складно організоване психологічне утворення, що охоплює діяльнісно-рольовий (знання, норми, уміння, навички, цінності) та особистісний (найважливіші риси-якості) аспекти та забезпечує успішність його професійної діяльності [78]. Говорячи про основні складові професійної спрямованості практичних психологів та соціальних працівників потрібно сказати про те, як уже зазначалось, що вона знаходить відображення в когнітивному, операційному, комунікативному, моральному і рефлексивному її компонентах [77]. Суть когнітивного становить інтенційність особи до мислєдїяльності й накопичення знань, що головню спричинює її інтелектуальний саморозвиток; операційний полягає в бажанні оволодіти професійними навичками, техніками і інструментарієм ефективного діяння не тільки у семантичному вимірі життя, а й у процедурному, за якого найкраще зреалізуються освітня і професійна діяльності; комунікативний містить засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність спеціаліста орієнтуватись у ситуаціях ділового спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії повеінки себе та інших; моральний постає на перетині ціннісно-сміслової і соціально-значеннєвої підсистем, актуалізація який приводить до ситемної єдності власних диспозицій, соціальних настановлень, фахових запитів і внутрішню опрацьованих когніцій і мислесхем [79].

Якщо обране фахове спрямування й пов'язані з ним цінності сприяють реалізації життєвого шляху особистості й результативно утворюють діяльнісно-сміслову цілісність, то професійне самоствердження фахівця-початківця набуває смисложиттєвої гармонійності. Однак, якщо основні життєві цінності його перебувають поза професією, то остання є лише

засобом реалізації цих вартостей і знецінюється. У будь-якому разі аксіопсихологічні орієнтири особистості виявляються, закріплюються й коригуються на шляху до професійної майстерності, котра, зі свого боку, відщеплює світоглядні та суто ціннісно-сміслові орієнтири [76].

Розвиток компонентів психологічної готовності, який відбувається протягом професійної підготовки, зазвичай нерівномірний, тому що окремі його компонентні ланки здатні виконувати компенсаторну функцію, визначаючи тип та рівні цієї готовності до уможливлення ефективного професійного повсякдення [77]. Особистісна готовність – це така система психологічних властивостей, що зумовлює досягнення адекватного вимогам професійної діяльності результату, який є похідним від високого рівня розвитку особистісної зрілості спеціаліста, когнітивна – сукупність спроможностей і рис, що характеризує високий інтелектуальний потенціал, емоційно-вольова – актуалізаційний ресурс емоційно-афективної складової особистості, інтерактивна – діяльні уможливлення її соціально-психологічної зрілості, рефлексивний – здатність особи самозвітувати про процес і результати своїх стосунків з іншими, світом, самою собою.

Українські науковці Н.В. Чепелева та Н.І. Пов'якель запропонували узагальнену модель особистості психолога-практика (або ж соціального працівника), що охоплює:

- 1) позитивну мотивацію до майбутньої професії та професійне ціле покладання;
- 2) розвинену особистісну рефлексію;
- 3) сформовані творчі вміння фахівця, що дають йому змогу успішно розв'язувати нестандартні психологічні проблеми;
- 4) когнітивну компетентність і наявність знань про себе та інших;
- 5) розвинений практичний інтелект, соціально-когнітивні й комунікативні вміння;
- 6) толерантність до фрустрації та високу працездатність;

7) спроможність до професійної само реабілітації та саморегуляції [79].

Практикування у сфері психології як особливий царині суспільного виробництва закономірно висуває низку вимог до психолога як його суб'єкта ,особистості та індивідуальності. Це:

а) позиційні, що пов'язані з його місцем та роллю у загальній функціональній структурі соціально-виробничих процесів і регламентують основні напрямки та цілі повсякденної діяльності;

б) діяльнісні, що зорієнтовані на виконання основного завдання його практичної роботи – надання психологічної допомоги його клієнту;

в) особистісні, що спричинені особливим змістом і характером суб'єкт-суб'єктної взаємодії психолога з клієнтом;

г) рефлексивні, що вимагають його постійного само звітування про ефективність своїх дій, роботи, вчинків [78].

Отже, це дає змогу на створити узагальнений ціннісно-орієнтаційний портрет ефективного соціального працівника. Він відкритий до нових контактів і вміє їх підтримувати, зберігає емоційний самоконтроль у процесі спілкування, є емпатійно привабливим для людей, висоосвіченим за високої чутливості і правдивості, що полегшує орієнтацію в емоційно-афективній сфері клієнта, а також відчуває відповідальність за свої дії, усвідомлює межі власної компетентності, володіє високим рівнем внутрішньої свободи і є самостійним у прийнятті рішень; його інтелектуальний потенціал – вище середнього або високий (передусім вербального компонента та його соціальної складової), що буденно реалізується на тлі гуманістичної спрямованості його особистості, а саме таким її складовим, як наявність альтруїстичної позиції та високою вмотивованістю професією, готовність до співпраці, толерантність, налаштованість на досягнення вічних цінностей (добра, любові, моралі, щастя, мудрості тощо), націленість на позитивний результат і водночас волдіння механізмами саморегуляції, самобілізації, самоорганізації, що й забезпечують успіх у його повсякденній роботі; він іде

шляхом самоактуалізації, повно реалізуючись ситуаційно як суб'єкт життєдіяння, утверджуючись через покликання і власну справу особистісно, здійснюючись екзистенційно як індивідуальність у низці благодатних професійних і самісних учинків (відповідальності, допомоги, гідності, любові, віри тощо), а це означає, що йому притаманні адекватне об'єктивне сприйняття реальності, прийняття себе та інших, спонтанність, невимушеність, людська доступність, природність, прагнення до автентичності, вишуканість та естетизм пошукувань, здатність до творчих рішень, креативність та оригінальність учинкових дій, почуття приналежності до групи, співучасність у спільній справі колективу, спроможність продукувати позитивні ціннісні орієнтації, розвинене почуття делікатного гумору і водночас упевненість у собі та висока позитивна самооцінка, емоційна лабільність, робота над собою в напрямку духовного саморозвитку, щире сумління допомогти іншим, здатність розширювати навколо себе поле любові і добра, вольова активність, відкритість новим враженням і переживанням, а відтак і постійне збагачення свого чуттєвого та інтелектуального досвіду, панорамна осмисленість суспільного повсякдення, прагнення до високого ідеалу, розуміння гендерної природи жіночого та чоловічого щастя, почуття ідентичності із соціальним, родинним, професійним та етнонаціональним вимірам довкілля, вартісно-смилова єдність із світом, емпатійність, впевненість у собі у ситуаціях життєвого вибору, критичне рефлексування власного життєвого шляху, незалежність у поглядах і переконаннях, автономність професійної свідомості, реалістичність і дисциплінованість власної мислєдіяльності, позитивно-гармонійна Я-концепція, глибоке і всебічне прагнення до самопізнання, досягнення вершин життєвої мудрості [76].

Експериментальний досвід вивчення термінальних та інструментальних цінностей дає змогу створювати ціннісно-орієнтаційний портрет особистості, котрий узагальнено має вигляд: «Головне у житті – це

знайти цікаву роботу і добрих, вірних друзів, за умови, що буде збережений мир на Землі й ти будеш здоровий. Дуже важливо для людини мати сім'ю, засновану на взаємній любові. Звичайно ж потрібно бути впевнений у собі, якомога менше сумніватись, але виявляти самостійність у всьому. Дуже важливо бути інтелектуально розвиненим, поліпшувати освіту, кругозір, вести активне, діяльне життя. Але все це можливо тільки при наявності гарної роботи й особистого щастя. Бажано так само мати можливості для творчості, володіти здатністю відчувати й переживати красу природи, мистецтва, але, на жаль, не всім це доступно».

Інтерпретуючи подібним чином типовий на сьогодні ціннісно-орієнтаційний портрет студента, не слід забувати про його умовність, що спричинена середньостатистичними даними. Реальна система головних ціннісних орієнтацій охоплює інтелектуальні досягнення, інтимно-особистісні стосунки, відповідність соціальним очікуванням, матеріальний добробут, роботу та ділові риси, а також психологічну адекватність.

Професійний розвиток не можна відмежовувати від особистісного. Студент, котрий зацікавлений у самозміні й саморозвитку, здатний надалі перейти й на якісно більш високий рівень у своєму професійному становленні. Ставши повноцінним суб'єктом власної профдіяльності, він зуміє спрямувати свою внутрішню активність на повну самореалізацію. Студент, який не поділяє цінностей самоактуалізації, здебільшого неспроможний особистісно та професійно зростати. Тому особливого значення у створенні аналізованого портрета набуває визначення рівня самоактуалізації, коли студенти, перебуваючи у процесі самовизначення, мають можливість осмислити результати психологічної діагностики показників самоактуалізованості й намітити програму свого подальшого самовдосконалення [57].

Основні тенденції розвитку сучасного психолого-педагогічного впливу на студентів у нашій країні і за кордоном спрямовані на гуманізацію сфери

освіти, всебічний розвиток творчого потенціалу особистості, формування рівноправних, партнерських відносин. Ці тенденції характерні для різних сфер і рівнів системи освіти. Тому, для опису еталонної моделі особистості майбутнього спеціаліста доречно звернутись до теорій екзистенціально-гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, Ф. Перлз, В. Франкл та ін.). однією з таких є концепція само актуалізованої особистості А Маслоу. Вона досліджує позитивні прояви людської природи (творчість, альтруїзм, любов, дружба тощо), є певним еталоном у процесі виховання і само формуванні особистості студента, побудови системи партнерських взаємостосунків у ВНЗ. Поняття само актуалізації відображає всебічний і безупинний розвиток творчого і духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всієї її можливостей, адекватне сприйняття соціального довкілля, навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери і духовного життя, високий рівень психічного здоров'я і моральності [62]. Ці всі характеристики надзвичайно важливі для особистості ефективного соціального працівника.

Ефективність соціальної роботи залежить не тільки від рівня підготовки фахівця, його знань і досвіду, а й від особистісних характеристик, якостей, світоглядної сфери і життєвої позиції. Соціальний працівник повинен виробити для себе певну систему цінностей, яка має узгоджуватись із сутністю і змістом соціальної роботи, суспільними нормами і традиціями тощо. Більшість клієнтів вважає, що краще їх зрозуміє людина, яка має професійний і життєвий досвід, вміє проинятись почуттями співрозмовника. Соціальний працівник має справляти позитивне враження зовнішнім виглядом, старанністю у створенні умов для поліпшення самопочуття інших людей. Йому доводиться вступати у взаємовідносини з представниками різних соціальних груп і професій, впливати на інших. Тому він повинен дбати про позитивне ставлення до нього, про те, щоб бути зрозумілим. На індивідуальне ставлення до конкретного фахівця опосередковано впливає

суспільний престиж професії, тобто громадянська думка. З огляду на це в сучасному теоретичному обґрунтуванні соціальної роботи особливе місце посідають питання, пов'язані з формуванням позитивного іміджу соціальної роботи та образу, взірця, моделі соціального працівника. Наявність загальноприйнятого взірця дає змогу фахівцям сприймати його як еталон, на який слід орієнтуватись в щоденній діяльності.

Ідеальний образ соціального працівника висвітлює різнобічні аспекти міждисциплінарного характеру професії, складність і глибину взаємозв'язків, які виникають у процесі надання соціальної допомоги і підтримки. Складовими такого образу є:

- кваліфікаційні вимоги до спеціалістів різних рівнів (знання, навички, вміння, функції);
- психолого-педагогічна готовність до оволодіння професією (обізнаність із специфікою професії, її сутністю, рівнем мотивації);
- особистісні якості, що зумовлюють професійне призначення спеціаліста (позитивна життєва спрямованість, дотримання етичних норм, цінностей, установок, риси характеру, що відповідають місії та завданням соціальної роботи).

На формування ідеального образу соціального працівника позначаються такі аспекти практичної діяльності:

- фаховий портрет практичних соціальних працівників (їх сильні та слабкі сторони, професійні труднощі і ризики, професійна небезпека, позитивний життєвий досвід у збереженні власної сім'ї, духовний досвід);
- поширені серед практиків ролі соціальних працівників;
- суспільна позиція соціальних працівників у створенні умов для допомоги та підтримки людей, які опинились в складних життєвих ситуаціях;
- налагоджена система супервізії (наставництва), яка допомагає соціальним працівникам краще долати труднощі й виконувати свої функції.

Соціальна робота належить до важких у фізичному та психологічному планах професії, оскільки соціальні працівники мають справу з складними і сумними сторонами людського життя. Таку роботу супроводжує надмірна втрата психічної енергії, що спричинює втому і емоційне виснаження. Процес соціальної роботи не завжди буває успішним і результативним, працівники зазнають невдач, переживають розчарування, набувають негативного досвіду. За таких умов наявність ідеального образу орієнтує на той високий професійний рівень, досягнення якого є метою справжньої фахівців [80].

Показниками розвитку ефективного спеціаліста головно слушно прийняти реалізацію себе як індивідуальності, втілення у життя ідей, задоволення вищих потреб і духовних домагань, віднаходження власного місця у світі, повномірної реалізації своїх талантів та обдарувань. Зазначеному процесу особистісного і професійного розвитку сприяють: бажання і внутрішня потреба професійного самоствердження, усвідомлення своїх можливостей, постановка цілей, адекватне планування діяльності, автентичність, прагнення бути самим собою, впевненість у собі, здатність зрозуміти свої почуття, усвідомити найнагальніші бажання та ідеали, цілеспрямованість, пошук нових можливостей власних прихованих резервів і наявність планів на майбутнє, жага пізнання і повна вдовolenість досягнути.

3.2. Індивідуальні соціально-психологічні портрети майбутніх соціальних працівників

Очевидно, що в методологічному забезпеченні досліджуваних явищ доцільно використовувати цілісну методичну систему визначення загальних рис, якостей і характеристик студентів що дає змогу різнобічно інтерпретувати особливості розвитку і функціонування різноманітних сфер їхньої особистості (когнітивної, мотиваційної, афективної, аксіопсихологічної). До того ж проектно-методична частина повинна бути побудована таким чином, щоб не просто повно діагностувати особистісні характеристики кожного майбутнього соціального працівника, а й констатувати зміни у перебігу їхніх професійних якостей [62].

Соціально-психологічний портрет майбутніх соціальних працівників складається за наступною схемою:

1) *Загальні відомості про студента.* Прізвище, ім'я та по батькові; вік; національність; основні види діяльності у позаробочий час; сімейний стан; матеріальний стан у сім'ї; місце та умови проживання; віросповідання; стан здоров'я;

2) *Підбір та систематика методик дослідження відповідно до 5-ти структурних блоків психолого-педагогічної характеристики.* Підбір методик, що системно характеризують особистість: загальна спрямованість, здібності та схильності особистості, темперамент і характер, „Я-система” (саморегуляція, самоуправління), особистісні якості;

3) Короткий опис кожного структурного блоку характеристики (назва методики, загальна характеристика методики, одержані результати);

4) Формування висновків та рекомендацій.

Нами було опрацьовано і складено 5 соціально-психологічних портретів майбутніх соціальних працівників і відповідно сформовані висновки та рекомендації (Додаток 1). Один із них включає:

– у блоці загальної спрямованості методики: диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е.О. Клімова, «Опитувальник особистісної орієнтації» (Е. Шострома), методика К. Замфир в модифікації А. А. Реана «Мотивація професіональної діяльності»;

– у блоці здібності та схильності особистості: матриці Равена (психодіагностика інтелектуальних здібностей (IQ)), тест-опитувальник „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС), короткий орієнтовний тест (КОТ) дослідження розумових здібностей;

– у блоці темперамент і характер: тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А), методика Т. Лірі „Дослідження характерологічних тенденцій”, проективна методика «Пізнай свій характер»;

– у блоці „Я-система” (саморегуляція, самоуправління): методика діагностики рівня суб’єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера (адаптація Е. Ф. Бажина), тест вольових рис особистості (ВРО), тест-опитувальник В.А. Лосенкова „Дослідження імпульсивності”;

– у блоці особистісні якості особистості: тест „Дослідження егоцентризму”, тест А. Ассінгера „Особистісна агресивність”, методика І. М. Юсупова «Дослідження рівня емпатійних тенденцій» [81;82].

Висновок до розділу 3

Поняття «ефективний спеціаліст» належить до синтетичних, тому що змістовно відображає всебічний і безупинний розвиток творчого і духовного потенціалу особи, максимальну реалізацію всієї її можливостей, адекватне сприйняття соціального довкілля, навколишнього світу і свого місця в ньому, багатство емоційної сфери і духовного життя, високий рівень психічного здоров’я і моральності, що є концептуальною основою для означення рис-

тенденцій в описі соціально-психологічного портрета як цілісної моделі ефективного соціального працівника.

Загалом підготовка ефективного спеціаліста – це багатовимірна, багатоаспектна, багаторівнева відкрита система, що відображає ємність змістової, ціннісної, процесної, діяльнісної і результативної повноти професійного зрелізування фахівця і першочергово спрямована на саморозвиток, само здійснення та індивідуальності.

Висновки

Вивчення потреб, життєвих інтересів і ціннісних орієнтацій – найважливіша умова всебічного пізнання особистості, ставлення її до самої себе й до умов своєї життєдіяльності. Обґрунтування індивідуальних особливостей студента за допомогою психологічної діагностики і системи тестів полегшує пошуки розвитку і удосконалення його особистості як системної характеристики та унікальної цілісності.

Власне, всі теоретики, аналізуючи студентство як окрему верству соціальної системи, підкреслюють, що воно є соціокультурною спільністю, яку складають студенти вищих навчальних закладів. Завдяки інтеріоризації ціннісно-нормативної системи цього суспільства в цілому, а також такого соціального інституту, як вища школа, вони створюють свій специфічний символічний і реальний світ і є могутнім ресурсом розвитку суспільства.

Обґрунтування індивідуальних особливостей студента за допомогою психологічної діагностики і системи тестів полегшує пошуки шляхів розвитку й удосконалення його особистості як системної характеристики та унікальної цілісності.

На превеликий жаль, втрачають певне значення в житті сучасної студентської молоді деякі духовні орієнтації і цінності. Студенти менше цікавляться політикою, суспільно-політичним життям, далеко не всі люблять читати, відвідувати культурно-мистецькі заклади, займатися спортом, художньою самодіяльністю, мистецтвом, творчістю.

Соціально-психологічний портрет студента

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

ПІБ – Шпак Тетяна Іванівна;

Вік – 21 р.;

Національність – українка;

Освіта – незакінчена вища (4 курс; Юридичний факультет; Тернопільський національний економічний університет);

Основні види діяльності у позаробочий час – домашньо-побутова, вишивання, малювання;

Сімейний стан – одружена;

Матеріальний стан сім'ї – задовільний ;

Місце та умови проживання – гуртожиток; незадовільні, потребують покращення;

Віросповідання (за наявності) – православна;

Стан здоров'я – шкідливі звички та хронічні захворювання відсутні; медичних протипоказань, що обмежують навчальну діяльність немає.

Для дослідження індивідуально-типологічних особливостей Шпак Т. І., мною підбрано 15 психологічних методик, що системно характеризують її з 5-ти аспектів: загальна спрямованість особистості, здібності та схильності особистості, темперамент і характер, „Я-система” (саморегуляція, самоуправління), особистісні якості (див. табл.).

Підбір та систематика методик дослідження відповідно до 5-ти структурних блоків психолого-педагогічної характеристики

Структурні блоки характеристики		Батарей перехресних і взаємодоповнювальних психологічних методик
№	Назва	
I	Загальна спрямованість особистості	Диференційно-діагностичний опитувальник (ДДО) Е.О. Клімова
		«Опитувальник особистісної орієнтації» (Е. Шострома)
		Методика К. Замфир в модифікації А. А. Реана «Мотивація професійної діяльності»
II	Здібності та схильності особистості	Матриці Равена (психодіагностика інтелектуальних здібностей (IQ))
		Тест-опитувальник „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС)
		Короткий орієнтовний тест (КОТ) дослідження розумових здібностей
III	Темперамент і характер	Тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А)
		Методика Т. Лірі „Дослідження характерологічних тенденцій”
		Проективна методика « Пізнай свій характер»
IV	„Я-система” (саморегуляція, самоуправління)	Методика діагностики рівня суб’єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера (адаптація Е. Ф. Бажина)
		Тест вольових рис особистості (ВРО)

		Тест-опитувальник В.А. Лосенкова „Дослідження імпульсивності”
VI	Особистісні якості особистості	Тест „Дослідження егоцентризму”
		Тест А. Ассінгера „Особистісна агресивність”
		Методика І. М. Юсупова «Дослідження рівня емпатійних тенденцій»

I. ЗАГАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Назва методики: „Диференційно-діагностичний опитувальник” (Е.О. Клімова).

Загальна характеристика методики: використовується для оцінки професійної спрямованості особистості, що визначається аналізом переваг, котрі надаються різним за характером видам діяльності. В основу цієї методики покладена схема класифікацій професій, відповідно до якої всі професії поділяться на п'ять груп за предметом діяльності: „людина-людина”, „людина-природа”, „людина-техніка”, „людина-знакова система”, „людина-художній образ”.

Одержані результати: максимальну суму балів (7) отримала сфера професійної діяльності – «людина – художній образ». Більшість професій цього типу пов'язана з художніми оформленнями, художніми описами предметів, творів і т. д.

Отже, Шпак Т. І. подобається брати участь в оформленні книг, плакатів, журналів; обговорювати художні книги, концерти, п'єси; художньо описувати різні події.

Назва методики: «Опитувальник особистісної орієнтації» (Е. Шострома)

Загальна характеристика методики: використовується для визначення загального коефіцієнту самоактуалізації. Він вимірює самоактуалізацію по двох базових і декількох додаткових шкалах.

Одержані результати: найбільше балів набрано по двох шкалах: контактності (65б. з мах. 70б.) та сензитивності (65б. з мах. 70б.). Високий бал по шкалі сензитивності свідчить про те, що людина віддає собі звіт у своїх потребах і почуттях, а шкала контактності характеризує здібність людини швидко встановлювати глибокі і тісні емоційні контакти з іншими.

Назва методики: методика К. Замфир в модифікації А. А. Реана «Мотивація професійної діяльності».

Загальна характеристика методики: застосовується для діагностики мотивації професійної діяльності, в тому числі мотивації професійно – педагогічної діяльності. В її основу покладена концепція про внутрішню і зовнішню мотивації. Якщо ж в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб, зовнішніх по відношенню до змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати і т.д.), то в даному випадку прийнято говорити про зовнішню мотивації. Самі зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні і зовнішні негативні. Зовнішні позитивні мотиви, безсумнівно, більш ефективні і більш бажані з усіх точок зору, ніж зовнішні негативні мотиви.

Одержані результати: свідчать, що в Шпак Т. І. мотиваційний комплекс наступний: ВМ>ВІМ>ВОМ, тобто високий рівень внутрішньої і внутрішньо-позитивної мотивації та низький рівень внутрішньо-негативної мотивації. На основі отриманих результатів у неї низький рівень емоційної нестабільності.

II. ЗДІБНОСТІ ТА СХИЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Назва методики: „Матриці Равена (психодіагностика інтелектуальних здібностей (визначення IQ))”.

Загальна характеристика методики: призначена для виявлення рівня логічного мислення за допомогою п'яти типів матриць: *серія А* (встановлення взаємозв'язку в структурі матриць), *серія В* (виявлення аналогії між парами фігур), *серія С* (відслідкування прогресивних змін у фігурах матриць), *серія D* (перегрупування фігур у матрицях), *серія E* (розмежування фігур основного зображення на елементи).

Одержані результати. Шпак Тетяня під час опрацювання 60 стимульних матеріалів набрала 43 «сірих» балів із 60 можливих, що еквівалентно показнику IQ-99 . Відповідно досліджувана особа володіє «нижчим за середній» рівнем інтелектуального розвитку.

Назва методики: Тест-опитувальник „Дослідження комунікативних та організаторських схильностей” (КОС).

Загальна характеристика методики: спрямована на визначення рівня (індексів) розвитку комунікативних та організаторських схильностей особистості за допомогою тесту-опитувальника КОС, дешифратора, шкали оцінок, а також формул та коефіцієнтів досліджуваних схильностей.

Одержані результати. Згідно кількісних показників Шпак Тетяня належить до групи з високим рівнем організаторських схильностей (організаторські схильності становлять 75%). Відповідно особистість цього типу швидко знаходить друзів, із задоволенням бере участь в організації громадських заходів, здатна приймати самостійні рішення в критичних ситуаціях і діяти відповідно до внутрішнього спрямування.

Водночас були виявлені комунікативні нахили теж високого рівня (коефіцієнт комунікативних схильностей – 70%).

Назва методики: „Короткий орієнтовний тест дослідження розумових здібностей” (КОТ).

Загальна характеристика методики: використовується для визначення інтегрального показника загальних розумових здібностей (*In*). За допомогою цієї методики можна достатньо надійно спрогнозувати успіхи у навчанні та ділові якості людини на основі 8 параметрів: здібності узагальнення та аналізу матеріалу; гнучкість мислення; інертність мислення і переключення; емоційні компоненти мислення; швидкість і точність сприйняття, розподіл та концентрація уваги; використання мови, грамотність; орієнтування; просторова уява.

Одержані результати. В результаті дослідження Шпак Тетяна продемонструвала високий (із 5 можливих) рівень загальних розумових здібностей, набравши 36 балів із 50 можливих за шкалою *In*, що свідчить про високу потенційну можливість самореалізації в навчальній діяльності.

III. ТЕМПЕРАМЕНТ І ХАРАКТЕР

Назва методики: Тест-опитувальник для діагностики екстраверсії-інтроверсії та невротизму (EPQ, форма А)

Загальна характеристика методики: за допомогою 57 запитань здійснюють діагностику особливостей особистісної поведінки та індивідуальних почуттів. Запитання поділяються на три групи: виявлення емоційної стійкості – нестійкості; дослідження інтроверсії-екстраверсії; шкала прихованість – щирість.

Одержані результати. За індексом відвертості Шпак Т. І. набрала 5 балів, що свідчить про недостатню щирість і відвертість у відповідях піддослідної й негативно позначається на надійності подальших показників: помірна та значна екстраверсія чи інтроверсія; висока та середня емоційна стійкість, висока та дуже висока емоційна нестійкість. За допомогою теста - опитувальника Г. Айзенка підтверджено, що Шпак Тетяна належить до представників помірної інтроверсії та особистостей з низьким рівнем невротизму (середній рівень емоційної стійкості). Домінуючий тип темпераменту – флегматик.

Назва методики: „Дослідження характерологічних тенденцій, за Т. Лірі”.

Загальна характеристика методики: виявлення основних характерологічних тенденцій (домінування та дружелюбність) на основі аналізу індексів 8 похідних тенденцій, котрі мають 3 ступеня вираження: *тенденція 1* (домінантність – владність – деспотичність); *тенденція 2* (впевненість у собі – самовпевненість – самозакоханість); *тенденція 3* (вимогливість – непримиренність – жорсткість); *тенденція 4* (скептицизм – упертість – негативізм); *тенденція 5* (поступливість – лагідність – пасивне підкорення); *тенденція 6* (довірливість – слухняність – залежність); *тенденція 7* (добросердечність – несаможестивість – надмірний конформізм);

тенденція 8 (готовність прийти на допомогу – безкорисливість – жертвовність).

Одержані результати. За результатами аналізу показників кожної з 8 характерологічних тенденцій найбільш виражені тенденції характеру піддослідної: упевненість в собі, вимогливість, наполегливість, сором'язливість, пасивне підкорення, слухняність, скромність, емоційна стриманість. За допомогою формул підраховано показники основних характерологічних тенденцій: домінування = - 12,2; дружелюбність = 13,4.

Назва методики: проєктивна методика «Пізнай свій характер».

Загальна характеристика методики: дає змогу ґрунтовно відповісти на питання: «Чого можна чекати від самого себе у тій чи іншій ситуації?», «Які риси характеру спричинюють наші успіхи та невдачі в соціальній діяльності?».

Запропоновано заповнити 12 квадратів, доповнивши зображення на власний розсуд.

Одержані результати: кв.1 – ознака упертості, замкненості; кв.2 – неспокійна вдача; кв.3 – здатний вперто працювати для досягнення своєї мети; кв.4 – володіє внутрішньою комунікативністю; кв. 5 – статеве життя ототожнює з шлюбом; кв.6 – володіє здатністю переконувати і схилити на свій бік; кв.7 – впевнений у своєму майбутньому; кв.8 – мисленнєвий спосіб мислення; кв.9 – вміє працювати в групі; кв.10 – здебільшого нічого не вирішує самостійно; кв.11 – наполегливий; кв. 12 – переважає логічне мислення.

IV. „Я-СИСТЕМА” (САМОРЕГУЛЯЦІЯ, САМОУПРАВЛІННЯ)

Назва методики: методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера (адаптація Е. Ф. Бажина)

Загальна характеристика методики: тест-опитувальник розроблений Є.Ф. Бажаниним на основі шкали локусу контролю Дж. Роттера для визначення рівня сформованості суб'єктивного контролю, котрий є показником загальної інтернальності (Іо). Локус контролю характеризує вольову сферу людини й відображає її схильність приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус).

Одержані результати. Показники РСК за 7 шкалами свідчать про те, що в обстежуваній інтернально - екстернальний тип РСК, тобто вона інтерпретує важливі події як наслідок власної діяльності.

Назва методики: тест вольових рис особистості (ВРО).

Загальна характеристика методики: спрямована на визначення вольових рис особистості за допомогою шкал: відповідальності, ініціативності, рішучості, самостійності, витривалості, наполегливості, енергійності, цілеспрямованості та уважності.

Одержані результати. Найбільше балів набрано за шкалами: наполегливості (7б. з мах. 10) та витривалості (8б. з мах. 10).

Назва методики: Тест-опитувальник В.А. Лосенкова „Дослідження імпульсивності”

Загальна характеристика методики: використовується для визначення величини показника імпульсивності (Пі) за 20 запитаннями і 4 бальною шкалою відповідей до кожної з них. Дає змогу виявити рівень

імпульсивності (високий, середній, низький) як рису протилежну вольовим якостям цілеспрямованості і наполегливості.

Одержані результати. Шпак Т. І. притаманний середній рівень імпульсивності (Pi=54), імпульсивність помірна. Відтак в більшості вона є достатньо цілеспрямованою, має чіткі ціннісні орієнтації, проявляє наполегливість у досягненні поставленої мети та намагається довести розпочате до кінця.

V. ОСОБИСТІСНІ ЯКОСТІ

Назва методики: „Дослідження егоцентризму”.

Загальна характеристика методики: використовується для дослідження егоцентризму за допомогою проективного тесту егоцентричних асоціацій (ЕАТ), що складається з 40 незакінчених речень. Аналіз результатів здійснюється за допомогою таблиці градації рівнів егоцентризму студентів. П'ять рівнів егоцентричної спрямованості (дуже низький, низький, середній, високий, дуже високий) диференційовані за гендерною ознакою та курсом навчання.

Одержані результати. Для Шпак Тетяни характерний середній рівень егоцентричної спрямованості (16 балів). Егоцентризм як ознака особистості є центрованою і фіксованою соціальною установкою, яка в даному випадку визначає *помірне* привернення уваги до своїх якостей, думок, переживань, уявлень, дій тощо. Така спрямованість сприяє автономізації особистості від інших людей і зумовлюється потребами у власному успіху, співчутті, опіці, в самоствердженні та захисті свого „Я”.

Назва методики: Тест А. Ассінгера „Особистісна агресивність”

Загальна характеристика методики: допомагає визначити наскільки людина коректна у відносинах з оточуючими і наскільки легко з нею спілкуватись.

Одержані результати. За підрахунком балів Шпак Тетяна набрала 36б. Це вказує на те, що вона помірно агресивна, але успішно йде по життю, тому що має досить багато здорового честолюбства і самовпевненості.

Назва методики: Методика І. М. Юсупова «Дослідження рівня емпатійних тенденцій».

Загальна характеристика методики: використовується для дослідження емпатії (співпереживання), вміння поставити себе на місце іншої людини. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних відносин. Вона робить поведінку людини соціально обумовленою.

Одержані результати. В результаті дослідження Шпак Тетяна набрала 57 балів – це нормальний рівень емпатійності, притаманний більшості людей. Це вказує на те, що Тетяна в спілкуванні уважна, намагається зрозуміти більше, ніж сказано словами; в міжособистісних відносинах судить про інших по їх поступках. При перегляді фільмів та читанні художніх книжок частіше слідкує за процесом, ніж за переживанням героїв, вона не відкриває свої почуття і це заважає повноцінному сприйманню людей.

Висновки та рекомендації

Результати кількісного та якісного аналізу одержаних емпіричних даних, що поліаспектно характеризують особистість Шпак Тетяни Іванівни, вказують на те, що вона є самодостатньою та самоактуалізованою індивідуальністю із власним світоглядом і ставленням до навколишнього світу. Зокрема, можна виокремити її загальні інтегральні характеристики:

1. Загальна спрямованість особистості (домінуючий тип спрямованості „людина – художній образ”, є схильності до художнього оформлення книг, журналів, плакатів і т. д.), також в неї нижче за середній рівень інтелекту (IQ=99) та високий рівень загально-розумових здібностей. Разом з тим, аналізуючи результати методики КОТ, для розвитку певних аспектів інтелекту доцільно рекомендувати:

- читання тлумачних словників, словників крилатих висловів, прислів'їв та приказок, а також виконання лінгвістичних завдань;
- тренувати увагу на різноманітних об'єктах з послідовним перетворенням їхніх образів в уяві.

2. У Шпак Тетяни домінуючий тип темпераменту – флегматичний, інтровертований тип особистості, що впливає на деякі особливості характеру та поведінки: часто заглиблена у собі, присутній комунікативний бар'єр, спокійна, урівноважена, дії обмірковані й раціональні, песиміст, не любить непередбачуваних ситуацій, дотримується заведеного життєвого порядку, контролює свої почуття, відповідальна, дуже рідко проявляє агресивність. Для корекції деяких рис характеру доречно рекомендувати:

- тренувати свій соціальний інтелект (розуміння людей, спостережливість за емоційним станом інших осіб, встановлення контактів); участь у тренінгах сенситивності, спілкування та частково децентрації;

– підвищувати самооцінку (аутотренінги, самонавіювання, терапевтичні методи тощо).

3. Для Шпак Т. І. властиві психологічні особливості, які зумовлюються середнім рівнем інтернального контролю (відповідальність за результати своєї діяльності бере на себе, приписує їх власним здібностям і зусиллям), середнім рівнем імпульсивності (має чіткі ціннісні орієнтації, проявляє наполегливість у досягненні поставленої мети, намагається довести розпочате до кінця), та особистісними якостями, які характеризуються середнім рівнем егоцентричної спрямованості (автономізація), середнім рівнем агресивності. Разом з тим прагнення до постійного самоконтролю, надмірне свідоме обмеження спонтанності може призвести до підвищення внутрішньої напруженості, до переважання постійної стурбованості та втоми.

Отже, здобувши інформацію про психологічні особливості Шпак Т. І. є змога розробити для неї програму самовдосконалення, яка б враховувала усі виявленні індивідуально-типологічні особливості, і містила б конкретні практичні рекомендації щодо розвитку чи корекції певних аспектів її особистості.

Список використаних джерел:

1. Лунькова В. Феномен образу в загальній та соціальній психології // Соціальна психологія. - 2006. - № 3 (17). - С.121-132
2. Большой Энциклопедический Словарь <http://www.vedu.ru/BigEncDic/49678>
3. Большая Советская Энциклопедия <http://bse.sci-lib.com/>
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. – 2-е, испр. изд. – М.: Смысл, 2003. – 487с.
5. Успенський В. Основні смисли портрета як артефакту культури // Психологія і суспільство. – 2011. - №3. – С. 110-118.
6. Советский энциклопедический словарь / Научно-ред.совет: А.М. Прохоров (пред.) – М.: «Советская Энциклопедия», 1981. – 1600 с.
7. Басин Е.Я. К определению жанра портрета // Советское искусствознание. – 1986. – Вып. 20.
8. Ельшевская Г.В. Модель и образ. Концепция личности в русском и советском живописном портрете. – М.: Советский художник, 1984. – 216 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
10. Грись А. „Я-образ” як психологічний чинник соціальної дезадаптації особистості // Соціальна психологія. - 2005. - № 6 (14). - С.59-67.
11. Фельдштейн, Д. И. Психология взросления. Структурно-содержательные характеристики процесса развития личности / Д. И. Фельдштейн. — М., 2004.
12. Бернс Р. Развитие „Я-концепции” и воспитание. – М.: Изд-во Педагогика, 1986. – 421 с.
13. Кон И. С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.

14. Столин В. В. Самосознание личности. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
15. Верейна Л. В. Формування позитивної емоційної орієнтації „Я-образу” засобами психокорекції. Автореф. канд. психол. наук. – К., 2003.
16. Пастернак Н. А. Способность действовать „в уме” как условие самовосприятия // Вопросы психологии. № 1, 2005. С. 38 – 44.
17. Цыбух Е. И. Исследование личностных особенностей людей, склонных к эмоциональной зависимости в любви, и лиц, имеющих опыт эпизодического употребления психоактивных веществ. // Практична психологія і соціальна робота. № 1. – 2005. – С. 68 – 73.
18. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы (Под общ. ред. Г. О. Балла, А. И. Киричука, Д. А. Леонтьева. – М.: Смысл, 1999.
19. Психологические особенности самосознания подростка / Под ред. М. Й. Боришевского. – К.: Вища школа, 1980. – 168 с.
20. Сафин В. Ф. Устойчивость самооценки и механизм ее сохранения. // Вопросы психологии. – 1975. – №3. – С. 63 - 72.
21. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. – М.: АПН, 1960. – 500 с.
22. Теоретичні та методичні засади складання психологічного портрета особи, яка становить оперативно-службовий інтерес: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.06 [Електронний ресурс] / О.І. Діденко; Київ. нац. ун-т внутр. справ МВС України. — К., 2007. — 16 с. — укр.
23. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
24. Лосев А.Ф. Диалектика мифа // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 526 с.
25. С.Д. Максименко Структура особистості // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. - №1. – С. 4-13.

26. Выготский Л.С. Проблема возраста // Собр. соч.: В 6-и т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 4. – 332 с.
27. Леонтьев А.А. Проблемы развития психики. – М.: Наука, 1984. – 493с.
28. Гнатенко П.И. Национальная психология: Монография. Днепропетровск, 2000.
29. Педагогічний словник // За ред. В. Оконя. М., 1999.
30. Астахов В.И. Система образования Украины в поисках ответов на глобальне вызовы эпохи.//В.И. Астахов// Новий колегіум – 2004. - № 5/6 – С.12-15.
31. Добренъков В.И. Фундаментальная социология. В 15 т. – Т. 8: Социология и образование/ В.И. Добренъков, А.И. Кравченко. – М.: ИНФА-М, 2005. - 1040 с.
32. www.ukrstat.gov.ua – сайт Державного комітета статистики України
33. Фальова О.Є. Гуманізація системи освіти // Вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 5. – С.187-191.
34. Соціально-психологічні аспекти здоров'я молоді [Текст] / І. Корнієнко // Педагогічна думка. - Львів : Гол. управління освіти і науки Львівської облдержадміністрації : Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2006. - № 4. - С. 60-63.
35. Подоляк Л.Г., Юрченко В.І. Психологія вищої школи: Підручник. 2-е вид. – К.: Каравела, 2008.
36. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка: основні положення. — К.: ЕксОб, 2003. — 304 с.
37. Мурзіна А.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю // Соціальна педагогіка: теорія і практика. – 2009. - №3. – С. 22-27
38. Гнатенко П.И. Национальная психология: Монография. Днепропетровск, 2000.

39. Толковый словарь русского языка // За ред. С. Ожегова. – М., 1997, 680 с.
40. Ефрэмова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. В 2-х томах – М.: Русский язык, 2000.
41. Педагогічний словник // За ред. В. Оконя. М., 1999.
42. Психологія особистості : Словник-довідник (За ред. П.П. Горностаєва, Т.М. Титаренко). -К.: Рута. -2001. – 320 с.
43. Алімова С. Психолого-аналітичні аспекти використання методів активізації творчого мислення студентів // Психологія і суспільство. – 2005. - №1. – С. 63-68
44. Бех І.Д. Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія. -1997.-№1.-С. 124-129.
45. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. / Б. Г. Ананьев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 337 с.
46. Шаргородський Ю. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного, багатоаспектного аналізу // Психологія особистості . - 2010. – № 1. - С. 94-106
47. Журавлева Н.А. Динамика ценностных ориентаций личности в Российском обществе / Н.А. Журавлева. – М.: Изд.-во «Институт психологии РАН», 2006. – 335 с.
48. Антонова Н.О. Ціннісні орієнтації у системі особистісних якостей студентів вищого педагогічного навчального закладу: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. / Н.О. Антонова. – К., 2003. – 16 с.
49. Светлова Н.В. Особенности ценностных ориентаций и нравственного самосознания учащихся средней школы: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. / Н.В. Светлова. – М., 2003. – 18 с.
50. Научитель О.Д. Ціннісні орієнтації студентів: психологічні фактори формування, розвитку, трансформації: Автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. / О.Д. Научитель. – К., 1999. – 17 с.

51. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности / Под. ред. В.А. Ядова. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1979. – 264 с.
52. Казакина М.Г. Ценностные ориентации школьников и их формирование в коллективе / М.Г. Казакина. – Л.: Изд-во ЛГПИ им. А.И. Герцена, 1989. – 86 с.
53. Кузьминов М.Ю. Ценностные ориентации личности и пути их формирования / М.Ю. Кузьминов // Человек нового мира. – М., 1989. – С. 104-117.
54. Ципко В. Психолого-педагогічні підходи до формування цінностей студентів у процесі навчання суспільствознавчих дисциплін // Рідна школа. - №1-2 січень-лютий) 2011. – С. 13-17
55. Сухомлинська О.В. Цінності у вихованні дітей / О.В. Сухомлинська. – К.: А.П.Н.У., 2002. – С. 106
56. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – С.6
57. Фурман А. Методологічна схема емпіричного вивчення системи цінностей особистості // Вітакультурний млин. - 2007
58. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: підручник для студ. пед. фак. / О.Я. Савченко. – К.: абрикос, 1997. – С. 39-42.
59. Мясищев В.Н. Личность и неврозы / В.Н. Мясищев. – Л.: Высш.шк., 1960. – С. 155
60. Майзель И.А. Наука и проблема ценностей / И.А. Майзель // Проблема ценности в философии / под.ред. А.Г. Харчева. – Л.: Наука, 1966. – С. 50-64
61. Пометун О.І. Дидактичні шляхи формування цінностей учнів у процесі навчання історії / О.І. Пометун // Доба (наук.-метод. часопис з іст. та громад. освіти). – 2005. – №2. – С. 13-17

62. Павліченко А. Фахове становлення студента-психолога у контексті системної дії ціннісних орієнтацій (контури дослідницького проекту) // Психологія і суспільство. – 2006. - №2. – С.123-132

63. Фурман А.В., Ковальова Т. Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого // психологія і суспільство. – 2011. - № 4. – С. 72-80

64. Морщакова О. Самовизначення особистості у системі взаємовідносин «людина-світ» у рамках філософії віта культури // Психологія і суспільство. – 2008. - №1. – С. 25-34

65. Научитель Е.Д. Ценностные ориентации молодежи / Е.Д. Научитель // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – №3. – С.36-38.

66. <http://vuzlib.com/content/view/141/84/>

67. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности // Психологический журнал. – 1984. – Т.5, №5. – С.63-70

68. Черемних К. Вплив професійного самовизначення студентів на їхню самооцінку та ідентифікацію // Психологія і суспільство. – 2006. - №1. – С. 127-132

69. Фурман В. Проблематика особистісної рефлексії студента в аналітичному висвітленні // Психологія і суспільство. – 2008. - №4. – С. 116-121

70. Лепіхова Л. Соціально-психологічні передумови постановки життєвих завдань // Вікова психологія. – 2008. - № 2. – С. 102-117

71. Скрипник В. Особливості перебігу та самосприйняття соціально-психологічної адаптації студентів-першокурсників // Психологія і суспільство. – 2005. - №2. – С.87-93

72. Макаренко Н.В., Вороновская В.И., Панченко В.М. Связь индивидуальных психофизиологических свойств с успешностью обучения в вузе // Психол.журнал. – 1991. – Т.12, №6. – С. 98-104

73. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами // Тези доповідей. – К.: ВМУРОЛ «Україна», 2003. – 175с.
74. Пилипенко Н. Мотиваційні механізми професійної адаптації // Психологія і суспільство. – 2009. - №2. – С. 78-83
75. Столяренко Л.Д. Основы психологи. – 8-е изд., перераб. и доп. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 672с.
76. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних інваріантів // 2012. - №1. – С.118-126
77. Вірна Ж.П. Мотиваційно-смілова регуляція у професіоналізації психолога: дис...д-ра психол.наук: 19.00.01 / Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2004. – 414с.
78. Истомин И.Н. Ценностные ориентации в системе регуляции поведения // Психологические механизмы регулирования социального поведения. – М., 1979. – 252с.
79. Чепелева Н.В. Формування професійної культури майбутніх практичних психологів // Методи підготовки фахівців до професійного спілкування. – Черкаси, 1997.
80. Вступ до соціальної роботи: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 304с. (Альма-матер)
81. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
82. Сборник психологических тестов. Часть I: Пособие / Сост. Е. Е. Миронова. – Мн.: Женский институт ЭНВИЛА, 2005. – 155 с.
83. Кальба Я. Вчинковий потенціал особистості учня як предмет психологічного аналізу // Психологія і суспільство. – 2011.- № 2.- С. 148-163.
84. Куц О.С., Драчук А.І. Соціально-психологічний портрет студентів за роки утвердження України як самостійної держави / / Проблеми і

перспективи розвитку фізичної культури і спорту в ХХІ столітті: СБ наук. праць. Вип. 2. - Волгоград, 2004. - С. 161-166.

85. Фальова О.Є. Гуманізація системи освіти // Вісник ХДПУ ім. Г.С.Сковороди. Психологія. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 5. – С.187-191.

86. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних інваріантів // Психологія і суспільство. - 2012. - №1. – С. 118-126.